

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA**

Diplomová práce

Vliv primární rodiny na vývoj lidské identity

Influence of primar family on the development of the human identity

Vedoucí magisterské práce: PhDr. Vladimír Mašát

Diplomantka: Martina Chvostová, HT – PSS

Praha 2007

Chtěla bych poděkovat PhDr. Vladimíru Mašátovi za rady, trpělivost a ochotu podílet se na této diplomové práci.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a uvedla veškeré použité prameny informací a prameny literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000Sb. Zejména se skutečností, že UK – HTF má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je UK – HTF oprávněna ode mne požadovat úhradu nákladů, které na vytvořené dílo vynaložila a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním v knihovně UK – HTF.

V Praze dne 30. ledna 2007

OBSAH

Anotace	6
Annotation	7
Úvod	8
1 Individuační proces	12
1.1 Individuace podle C.G.Junga	14
1.1.1 První polovina života	15
1.1.2 Druhá polovina života	18
2 Primární rodina	20
2.1 Rodičovské komplexy	21
2.2 Vztah rodič-dítě	23
2.2.1 Rodič stejného pohlaví	23
2.2.2 Rodič opačného pohlaví	24
3 Vývoj ženské identity	25
3.1 Vztah dcera – otec	26
3.1.1 Kazuistika č. 1	28
3.1.2 Rozbor kazuistiky	29
3.1.3 Kazuistika č. 2	30
3.1.4 Rozbor kazuistiky	31
3.1.5 Shrnutí	34
3.2 Vztah dcera – matka	35
3.2.1 Kazuistika č. 3	36
3.2.2 Rozbor kazuistiky	38
3.2.3 Kazuistika č. 4	41
3.2.4 Rozbor kazuistiky	42

3.2.5 Shrnutí	43
4 Vývoj mužské identity	46
4.1 Vztah syn – matka	47
4.1.1 Kazuistika č. 5	49
4.1.2 Rozbor kazuistiky	51
4.1.3 Kazuistika č. 6	53
4.1.4 Rozbor kazuistiky	55
4.1.5 Shrnutí	57
4.2 Vztah syn – otec	58
4.2.1 Kazuistika č. 7	60
4.2.2 Rozbor kazuistiky	61
4.2.3 Kazuistika č. 8	62
4.2.4 Rozbor kazuistiky	64
4.2.5 Shrnutí	65
5 Dysfunkce primární rodiny	67
5.1 Role sociálního pracovníka	68
6 Vliv primární rodiny na partnerské vztahy	69
Závěr	70
Přílohy	74
Seznam literatury	76

ANOTACE

Tématem této práce je individuální proces a vývoj lidské identity v souvislosti s primárními vztahovými strukturami mezi dítětem a osobností matky a otce. Individuace je přímo vázána na identitu osobnosti a vývoj identity dítěte je zase přímo vázán na primární vztah s osobností matky a s osobností otce.

V úvodní části jsem se věnovala termínu individuace a osvětlení individuálního procesu v rámci života jedince a jeho přímé závislosti na lidskou identitu. V druhé, hlavní části jsem se zaměřila na konkrétní rozpracování vývoje lidské identity v závislosti s interakčními vztahy s osobností matky a otce. Přičemž jsem respektovala dané rozdíly mezi vývojem ženské identity a vývojem mužské identity. Tato témata jsem zpracovávala zvlášť, a chtěla jsem tím zdůraznit konkrétní vliv osobnosti matky a osobnosti otce, který se v závislosti na pohlaví dítěte mění a má svá nenahraditelná specifika. Po obecném úvodu ke konkrétnímu interakčnímu vztahu následuje kazuistika demonstrující negativní zbarvení toho konkrétního vztahového vzorce spolu s interpretací, jež podtrhuje hlavní aspekty vlivu na identitu dítěte. Dále následuje kazuistický příběh demonstrující pozitivní zbarvení probíraného interakčního vztahu opět společně s rozbohem. Každý interakční vzorec uzavírá porovnání a shrnutí vlivu jak negativního tak pozitivního zbarvení probíraného interakčního vztahu.

Na konci této práce jsem věnovala krátkou, ale důležitou pozornost dysfunkci primární rodiny a následně roli sociálního pracovníka, který v případech dysfuncce primární rodiny přichází s takovým jedincem do kontaktu a svým povoláním pomáhá při obnově sociálního fungování. Stejně tak jsem podtrhla vliv primární rodiny na vlastní partnerské vztahy jedince. A toto jsem v příloze doplnila výzkumem dle Šípové zkoumající vliv primární rodiny na manželství jedince.

ANNOTATION

Theme of this work is individuation and evolution of the human identity in terms of primary relationship structure between child and mother and farther personality. The invididuation has direct connection to the human identity and the evolution of the human identity has direct connection to the relationship with mother and farther.

At the first part of the work I paid attention to the terminology of individualization and to the individuation process within the frame of life and its dependency to the human identity. At the second and the main part of the work was my attention paid to concrete influences of the mother and farther personality on the evolution of the human identity. Whereas I took into account and respected the differences between the evolution of the woman identity and of the evolution of man identity. I worked out these separately and pointed out the concrete influences of the mother and farther personality in dependency on the child gender as the influence has according to the child gender its own specific. After a general introduction to the concrete relationship interaction follows the practical example demonstrating the negative aspects of the interaction together with interpretation, which points out the main aspects of the influences. Further follows second practical example demonstrating the pozitiv aspects of the interaction also with the interpretation. Each interactional analysis close comperasion and summary of the influences.

At the end of the work I did pay attention to the dysfunctional primary families and to the role of social worker that in those cases of dysfunctional families comes together with those people and help them to recovery their social position. As well as I did pay attention how the primary family influence own relationships of the individuum. At the enclosure I completed this aspect with research done by Šipova concentrated on influence of primary family on marriage.

ÚVOD

Na samém začátku své práce bych ráda stručně osvětlila nejen proč jsem si vybrala toto téma a z jakého úhlu pohledu se pokusím téma rozpracovat. Ráda bych začala tuto práci tématem individuace, která probíhá po celý náš život, nelze ji zjednodušeně popsat na pár stránkách, ale velice úzce se váže k tématu, které jsem si vybrala.

Pojem individuace je velice široký a náročný na celkové, důkladné zpracování. Zdálo by se, že jde o pojem spíše vznášející se v teoretické rovině psychologie, o kterém všichni víme co znamená a chápeme jeho význam, ale propojení s konkrétním, skutečným životem je již obtížnější. Možná právě proto, že se vůbec nejedná o jednoduchý proces a jde spíše o proces celoživotní, který od nás vyžaduje být v neustálém střehu nad vlastní osobou a nepropadat iluzi, že jsme hotové bytosti, které mohou s klidem perfektně utvořeného člověka žít, máme tendenci na něj v běhu života zapomínat a chovat se jakoby šlo jen o krátkodobý, dočasný úsek v osobnostním vývoji, po kterém se již nemusíme dále vlastní osobou zabývat (pokud vůbec připustíme, že osobnostní vývoj je neustále přítomný úkol kromě všech ostatních rolí jež máme v životě a nepovažujeme se za hotovou bytost téměř od narození).

Téma této práce, kterému bych chtěla věnovat svoji pozornost se nachází na úplném počátku tohoto procesu a otevírá dveře sebepoznání. Týká se vlivu primární rodiny, osobnosti rodičů na vývoj lidské identity. Termín rodičovské komplexy způsobuje negativní pojetí této problematiky, což nemusí vždy tak být, pokud jedinec toto "dědictví" přetvoří v konstruktivní pochopení toho, „proč je jaký je“. Důležitost setkání dítěte jako bytosti na samém počátku vývoje a rodiče jako uvaděče dítěte do života je téměř nepostihnutelná slovy. Ráda bych tímto zdůraznila důležitost vlastní zralosti pro rodičovskou roli ač bych se zároveň chtěla vyhnout utopistické představě, že existuje ideální prostředí pro vývoj

identity dítěte. Nicméně fakt, jak moc tyto prvotní vztahy s matkou a otcem ovlivňují naše další sebepojetí je nezpochybnitelný.

Samozřejmě je více než důležité, aby se každý člověk snažil o co nejvíce možnou integritu své osobnosti a zároveň zůstal flexibilní v sebeoběhování a v sebeutváření. Ale úloha rodiče, který bude stát při procesu utváření nové lidské bytosti, jež jednou bude dále působit ve společnosti, má břímě obrovské zodpovědnosti. Nechci se plně ztotožnit s názorem, že dětství a primární rodina nás determinuje absolutně. Zároveň je důležitost vztahu rodič-dítě nezpochybnitelná. Kromě genetické výbavy, ať už biologické či osobnostní, nám rodiče dávají neopakovatelnou možnost si na základě vztahu s nimi (a samozřejmě na základě jejich vztahu mezi sebou) utvořit vlastní identitu, pohlavní identitu, celkové sebepojetí a sebehodnocení, jež nám určuje průběh dalšího vývoje. Neznamena to absolutní předurčenost a nezměnitelnost, ale spíše jakýsi základní kámen, na kterém se díky dalším různým vlivům utváří naše osobnost. A pokud jednou chceme sami sobě porozumět, vědomě se účastnit toho, kým jsme, tedy dostát co nejlíže cíli individuace není možné se vyhnout porozumění tomu, odkud pocházíme a na základě jakých vztahových struktur se utvářela naše osobnost. Pokus o vytěsnění nebo nezáměrně pochopit vlastní "background"¹ nám přiblížení k vlastní identitě stěžuje.

Vztah rodič – dítě je jako uzavřený kruh. Pokud dítě nemá pro svůj vývoj co možno nejvíce dobré prostředí, bude jeho cesta k vlastní integritě delší a složitější. Samozřejmě ve chvíli, kdy se dítě promění v rodiče nebude moci toto nabídnout ani svému dítěti a tak dále. Používám slovo dobré, protože ideální zde v této tematice nemá místo. Dobré by mělo být symbolem pozitivního obsahu všech možných úrovní podnětného prostředí (vztahová úroveň, materiální, sociální, vzdělávací atd.).

¹ Background – anglický výraz pro rodinné prostředí

Svůj zájem chci soustředit na demonstraci toho, jak vztahové struktury rodič – dítě z hlediska konkrétních vztahů otec – syn, otec – dcera a matka – syn, matka – dcera ovlivňují utváření lidské identity. Mým cílem je ukázat jak tyto primární vztahové struktury ovlivňují naše další sebepojetí, které má samozřejmě vliv na naše působení ve společnosti. Ač bych ráda předložila jasný, ucelený a systematický přehled, chtěla bych dopředu říci, že jsem si vědoma nemožnosti cele tuto problematiku obsáhnout či podat definitivní výpověď o tomto tématu. Každá lidská bytost je individuální a kombinací různě modifikovaných vztahových vzorců rodič-dítě je tolik, kolik je na světě jedinců. Nemohu tedy podat ucelený přehled "funkčních" a "nefunkčních" vzorců, chtěla bych pouze vyzdvihnout důležitost vlivu primární rodiny a osobnosti rodičů na vývoj lidské identity (tedy na vývoj dalších budoucích rodičů...). Na příkladech z terapeutické praxe pak ukázat jak se tyto rodičovské komplexy hluboko v nás usazené neustále derou do vědomí skrze realitu našeho života, ovlivňují naše sebehodnocení a pokud jim nevěnujeme vědomě pozornost, nemáme šanci s nimi navázat spojení a tím oslabit jejich vliv na naše chování, sebepojetí, vztahové mechanismy atd. Není pochyb o tom, že nejčastěji se dědictví těchto základních vztahů rodič – dítě projeví v oblasti našeho soukromého života, v partnerských vztazích. Chtěla bych věnovat pozornost těmto vztahovým vzorcům proto, že v nich je kolikrát klíč k tomu, kdo jsme – klíč k našemu chování, jednání, postojích, sebehodnocení apod. Pokud chceme opravdu co nejupřímněji a bez iluzí znát sebe samé, akceptovat vlastní osobnost a vědomě se snažit o individuaci, neměli bychom se důkladnému ponoření do prozkoumání vlastních kořenů vyhnout. Můžeme tak přijít na příčiny, počátky, důvody vlastních mechanismů v chování a v případě, že jsou nefunkční, nepříjemné, nevhodné nebo dokonce destruktivní je změnit.

Často se stává, že člověk teprve až pod tíhou nějakého problému nebo neustále se opakujících těžkostech (v práci, v manželství, ve vztahu s dětmi, se spolupracovníky apod.) začne připouštět, že by chybný mechanismus mohl být na

jeho straně a začne tápat po odpovědi na otázku, kde je jeho příčina, co dělám špatně a proč. V této chvíli, kdy člověk přestane obviňovat vnější svět za životní těžkosti, problémy, neúspěchy a odvážně obrátí pozornost na svoji osobu se otevírají dveře vědomé individuaci. Naše osobnost se vyvíjí, různě modifikuje a zraje neustále, skrze různé životní situace ač si to neuvědomujeme. Ale pokud vědomě tomuto procesu věnujeme pozornost, jsme, jak jsem již zmínila, ostražití nad vlastní osobou, můžeme čas od času dojít k lepšímu porozumění vlastního chování, dokonce k pocitu spokojenosti a vyrovnanosti s tím, kdo jsem. A každé sebezpoznání, což je v podstatě otevírání dveří individuálnímu procesu, začíná ve vlastní minulosti, u kořenů utváření vlastní identity.

Můžeme se samozřejmě ptát jaký důvod máme k tomu, abychom se snažili o sebezpoznání, vývoj a ještě k tomu vědomě. Odpovědí může být fakt, že ve chvíli kdy se sami staneme rodiči je bez pochyb jak zodpovědnou roli na sebe přebíráme a jak velkou důležitost má vědomí sebe sama. Z tohoto úhlu pohledu by sebezpoznání a individuální proces měl být téměř naší vlastní povinností.

Upně na samém konci úvodu k této práci bych ještě poukázala na dvě krátké závěrečné kapitoly, které jsou v podstatě jen jakými úvodníky do dalších, složitých oblastí vážících se velice úzce podle mého názoru na toto téma.

První krátká kapitola je jen jakýmsi obecným pojednáním a podtržením negativního vlivu dysfunkce primární rodiny a na ní vážící role sociálního pracovníka, který nejčastěji s jedinci pocházejícími z dysfunkčních rodin přichází do styku a je jim průvodcem při znovu začlenění do společnosti. Cílem je ukázat jak důležitá je odborná připravenost sociálních pracovníků. Druhá kapitola podtrhuje vliv primární rodiny na vlastní partnerské vztahy jedince, které v podobě manželství vytváří novou primární rodinu.

1 INDIVIDUAČNÍ PROCES

Slovo individuace pochází z latinského *individuum* – nedělitelné, jednotlivá bytost, která se dále nedá dělit. Pro nás je tento pojem znám od švýcarského psychologa a filozofa C.G. Junga, který dal individuaci své místo zejména v analytické psychologii. Pro Junga individuace znamená uskutečňování vlastního bytostného Já.²

Označuje proces psychické diferenciaci a integrace, který má za cíl vývoj individuální osobnosti. Znamená vlastní vývoj a rozvoj lidské osobnosti, její cestu k sobě vědomým přijetím co možná nejvíce vědomých i nevědomých součástí, které osobnost tvoří. Individuace se chápe především jako *proces*. Souvisí to s představou duše jako rovnovážného a zároveň dynamického celku – Self. Duše není z psychologického hlediska ukotvena v metafyzické sféře mimo čas a prostor, ale její uspořádání se neustále proměňuje. C. G. Jung zdůrazňoval empirickou povahu svých vývodů a při zkoumáních dynamiky psychických procesů vycházel ze své psychiatrické praxe, kde našel společný jmenovatel psychologického materiálu právě v procesu individuace. Účelovost psychického procesu individuace se na jedné straně jeví jako spontánní životní pohyb, na druhé straně se ukazuje jeho nesamozřejmost při podléhání vnějším i vnitřním vlivům. Individuace je spojena se sociálním životem a zároveň zodpovědnou prací na individuálních rozdílech. Individuace je jednak jedinečný individuální proces a jednak je tento proces výrazem archetypových, základních témat lidství, která se člověku staví do cesty a jež on musí tvůrčím způsobem zvládnout.

Je-li potřeba individuace tlumena vznikají konflikty. Takovými faktory mohou být stejně tak prožité deficity jako nadměrná nabídka možností uspokojení. Nedostatek i zhýčkanost mohou individuaci zamezit. Rovněž sociální, determinující, příliš těsné normy vedou ke konfliktům se sebou i s okolím. Z

² Jung, C. G. : Sebrané spisy – příspěvky k symbolice bytostného Já. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2003

takových konfliktů se často vyvíjejí psychické poruchy.³ Individuační pud je v každém člověku více nebo méně přítomný a zároveň víme, že neexistují žádné ideální podmínky vývoje života. Individuační proces je proces celoživotní a může člověku, který se do něj pustí, zprostředkovat životní smysl a plnost, protože člověk je v kontaktu sám se sebou, je v kontaktu se zdrojem a tvořivostí života. Z toho plynoucí životní smysl je dynamický, stále se obměňující v souladu se životním procesem a na každém věkovém stupni přijímá jiné formy. Rozvinout vlastní osobnost a stát se sám sebou je základní lidskou potřebou, za jejíž nenaplnění můžeme draze zaplatit.⁴

V analytické psychologii individuace znamená proces, při němž se lidská psychika stává celistvější ve vztahu ke svým komponentám. Analytická psychologie definuje pojem individuace především ve smyslu vydělení psychiky od projekcí vlastních nevědomých obsahů na jiné předměty nebo osoby. Individualita jako oddělenost jedince od zbytku světa zde dostává zcela jiný význam. Individuovaná psychika znamená především stav neoddělitelnosti od sebe samé. Pojem individuace nelze tedy odmyslet od koncepce psychického komplexu, kde se lidská duše chápe z vývojových důvodů jako složená z řady více či méně izolovaných komplexů, shluků psychických komponent či funkcí. Cílem individuačního procesu je navázat jednotlivé komponenty duše tvořené komplexy do jednoho celku, který zahrne vědomý ego-komplex a nevědomou oblast. Sdílí pojetí hlubinné psychologie a vývojové psychologie o vývoji člověka, podstatně ale tyto teorie doplňuje a rozšiřuje. Analytická psychologie se snaží chápat vývoj osobnosti nejen na základě jednoho izolovaného aspektu (např. sexuality, mocenského pudu, vývoje vědomí atd.), ale chce vidět člověka v jeho různých fázích a potřebách.

³ Dle Junga např. neuróza

⁴ Corneau, G. Anatomie lásky – vztahy otec – dcera, matka – syn a jejich vliv na budoucí partnerské vztahy. Praha: Portál, 2000

Zároveň se nejedná v individuaci o individuální sebestřednost, vedle které se ztrácí zřetel ke společenské realitě. Vývojový proces, který má za cíl zkušenost celosti života se všemožnými protiklady, nemůže nikdy postřádat vztahování se ke společnosti a druhým lidem. Individuace a socializace nejsou protichůdnými procesy, ale jsou v neustálé interakci. Individuace je v každé fázi možná pouze v rámci vztahu mezi individuem, druhými lidmi, společností a prostředím. Proto je zároveň každý skutečný pokrok v individuálním procesu vždy zároveň příspěvkem pro společnosti a evoluci.

1. 1 Individuace podle C.G. Junga

Jung přirovnal životní proces k běhu slunce a rozčlenil jej do čtyř velkých fází: dětství/mládí (jitro) - raná dospělost (dopoledne) – střední věk (odpoledne) – pozdní zralost (večer). Obě první fáze slouží podle Jungovy představy především "přírodním účelům", zatímco dvě poslední fáze by mohly sloužit "kulturním účelům". „Odpoledne lidského života je stejně tak smysluplné jako dopoledne, jen jsou jeho smysl a záměr úplně jiné. Člověk má množství účelů: první je přírodní účel, zplození potomstva a všechna zaměstnání spojená s jeho ochranou, k čemuž patří získávání peněz a sociálního postavení. Jakmile se tento účel vyčerpá, začíná další fáze: kulturní účel.“⁵

Fáze kulturního účelu bývá v době "životního poledne" často uvedena jako krize středního věku (tzv. životní obrat) a přehodnocováním hodnot.⁶ „Je to jakási druhá puberta nebo druhá perioda bouře a vzdoru, nezřídka provázená všemi bouřemi vášně. Ale problémy, které se v tomto věku vynořují, se již nedají řešit

⁵ Lutz Muller, Anette Muller (ed.): Slovník analytické psychologie Jung, C. G.: Zwei Schriften uber Analytische Psychologie

⁶ Třicátá léta v životě člověka

podle starých postupů – ukazatel těchto hodin se nedá otočit nazpět. To, co mládí nacházelo a muselo nalézat venku, má člověk poledne najít uvnitř.“⁷

Nitrem se myslí vypořádání s nevědomím, diferenciací a integrací dosud nediferencovaných aspektů bytostného Já. Tato změna hodnot ovšem neznamena, že člověk nyní všechno, co pro něj bylo dříve důležité a významné, hodí přes palubu a bude žít protiklad ke svému dosavadnímu způsobu života. Naopak jde o to, co platí obecně pro všechny pokusy o integraci polárních jevů, totiž o „uchování dřívějších hodnot společně s uznáním jejich protikladu“⁸

V tomto období je nutno zastavit se v životním spěchu, „zavřít okna do ulice“, abychom mohli bilancovat, jak jsme žili a jaký to mělo smysl a bádát ve vnitřním světě.⁹

Ke specifickým hlediskům analytické psychologie patří koncept rozlišování individuálního procesu na první polovinu života a druhou polovinu života.

1. 1. 1 První polovina života

V člověku jsou latentně obsaženy všechny potenciály fungování a rozvoje osobnosti již před narozením a sebe organizující činnost organismu začíná s prvním dělením buněk. Kdy začínají působit první zárodky vědomí a kdy začíná embryo psychicky reagovat je dosud nevyjasněné. I při nejpokojnějším a pro dítě hladkém průběhu porod asi provází určité trauma "prvotního odloučení" ze stavu bezpečí a jednoty do světa existenciálního ohrožení a protikladnosti, oddělení dětského subjektu od mateřského objektu, oddělení rodičího se jáského vědomí

⁷ Lutz Muller, Anette Muller (ed.): Slovník analytické psychologie Jung, C. G.: Zwei Schriften uber Analytische Psychologie

⁸ Ibid

⁹ Říčan, P. : Cesta životem. Praha : Panorama, 1990

od nevědomé jednoty a celosti. Ztráta bezpečí a jednotné skutečnosti je vyrovnána vazbou dítěte na mateřskou vztahovou osobu a ustavičným regresivním návratem k původní jednotě. Dítě žije v prvním roce života a potom nejen ve světě od něj jasně oddělených a rozlišitelných objektů, ale v úzkém, symbiotickém vztahu k nim a mateřská vztahová osoba se stává projekčním nosičem bytostného Já (selfobjekt).¹⁰ Tento primární vztah, jehož povaha silně určuje pozdější vztahové formy, je ovládán archetypem matky a archetypem otce. To znamená, že dítě nezakouší své rodiče jen v jejich osobní existenci, ale zároveň jako Velkou matku a Velkého otce.¹¹

V průběhu vývoje motorických, intelektuálních a jazykových aktivit ztrácí archetypový obraz matky dominanci.¹² Během dětského vývoje jsou aspekty bytostného Já projekovány nejprve na členy rodiny (rodina, sourozenci), později na jiné důležité vztahové osoby, jako je třeba učitelka v mateřské škole, učitel, spolužák, partner.

Vývoj jáského vědomí vede ke stále jemnější diferenciaci bytostného Já. Jáské vědomí působí jako rozptylná čočka, která jednotné bílé světlo bytostného Já rozptyluje do barev jeho spektra. Tím se jednotlivé aspekty bytostného Já stávají rozlišitelnými, přístupnými zkušenosti, pojmově uchopitelnými a jáské vědomí je může lépe rozpoznat a asimilovat. Ne všechny aspekty bytostného Já však mohou být integrovány, neboť pro vývoj osobnosti je žádoucí, aby se individuum ztotožňovalo s určitými hodnotami a jiné, jim protikladné hodnoty aby odštěpilo a znehodnotilo. Toto odštěpení je produktem setkávání individua s prostředím a jeho vypořádání s kolektivními normami a kulturními hodnotami, které mu zprostředkují jeho vztahové osoby.

¹⁰ Jung, C. G. : Sebrané spisy – příspěvky k symbolice bytostného Já. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 2003

¹¹ Nauka o archetypech tvoří jádro Jungovy psychologie. Archetyp představuje preexistentní element v psychice člověka, který náleží ke kolektivnímu nevědomí.

¹² Obraz matky je podrobně rozpracován v Jung, C. G. : Člověk a duše – kapitola Muž a Žena. Praha : Academia, 1995

Vývoj jáského vědomí a s ním proces nalézání identity individua jsou tedy v optimálním případě zabezpečeny plodným střídavým vlivem dvou působících faktorů, bytostným Já a okolí. Bytostné Já řídí s pomocí vlastní organizace jáský vývoj psychofyzickými vnitřními funkcemi a potřebami a také tím, že se dá zakoušet v projekcích na vnější objekty, takže osobnost může postupně určité aspekty bytostného Já integrovat. Které aspekty to jsou, zčásti záleží na prostředí. Prostedí a kolektivní normy selektují v procesu socializace z množství možných aspektů uložených v bytostném Já ty společensky přijatelné.

Období dětství se dalekosáhle nachází pod vlivem matky a otce. Adolescence a dospívání pod vlivem principu autonomie a vztah (archetyp hrdiny a erótu), kdy jde o společenskou integraci a etablování. Zde se archetypy rodičů, dítěte, rodiny obracejí a z dětí se stávají dospělí a rodiče, zapletení do stejného pole úkolů a vztahového dění jako kdysi jejich rodiče.

Cíl první velké etapy individuace, které je v ideálním případě dosaženo kolem poloviny života (mezi 36 a 45 rokem života), by se dal shrnout následovně:

Osobnost dosáhne v určitém rámci autonomie, vědomí sebe a vlastní zodpovědnosti vůči nárokům vlastní osobnosti i vůči nárokům společnosti. Je schopna uspokojivě a relativně nerušeně splňovat profesní, sociální a partnerské funkce. Dobře rozvinutá osobnost umožňuje přiměřené sociální kontakty, za ní však zůstává stále ještě zřetelně prožitelná osobnost individua. Osobnost má dostatečnou stabilitu a dokáže se vymezit vůči vnějším nárokům. Umí zároveň usměrňovat své energie (např. pudy a afekty) a disponuje potřebnou flexibilitou, aby byla otevřená novým zkušenostem, způsobům chování a možnostem učení.

1.1.1. Druhá polovina života

Pro mnohé lidi je smysl života realizován dosažením především společensky podmíněné identity a splněním výkonů požadovaných k zabezpečení a udržování společnosti. Jejich život se odehrává ve společensky předurčených kolejích. Potřeba bezpečí a uspořádaného plynutí života začne převládat, člověk pocítuje méně podnětů k hledání alternativ a smyslu života. Společenské nabídky k dalšímu utváření života se neorientují na rozšíření a proměnu osobnosti, ale na opakování a variace již známého a daného. Ale lidé si i uprostřed života a potom kladou, většinou vyburcování nouzí nebo krizí, otázku, jak to teď má pokračovat. Jak by nyní měla vypadat cesta pro toho, kdo by chtěl z nouze, přirozeného sklonu nebo z radosti ze života pokračovat v procesu individuace? Zatímco osobnostní vývoj v první polovině života je téměř nezbytně spojen s odštěpením zcela určitých částí bytostného Já a jejich ponecháním v nevědomí, dochází nyní ke zcela obrácenému procesu, ve kterém se člověk vystavuje částem bytostného Já, které zůstaly nevědomé, a nechává se jimi rozšiřovat a relativizovat.

Konkrétně by to mohlo znamenat vypořádání se s požadavky naší osobnosti a zároveň přizpůsobení se společenským a kolektivním hodnotám (archetypově vypořádání se s personou), vypořádání se s vlastním stínem (jeden z archetypů, kdy dochází k projekci vlastních obsahů nevědomí na vnější objekty, nejčastěji na druhé lidi), vytvoření vztahu k vnitřnímu opačnému pohlaví (tj. vztah s archetypem anima/animus), který otevírá nové možnosti prožívání a zakoušení v partnerském a sociálním kontaktu, schopnost ke vztahům.¹³ Člověk je schopen vnímat a přijímat partnera i druhé lidi spíše v jejich skutečnosti a jinakosti. Nakonec vede stažení bytostného Já na vnější, materiální objekty a vnější stavy jako je moc, bohatství, úspěch, sláva, čest atd. k osvobození ze závislosti a připoutání k nim, k uvolněnému, objektivnějšímu vnímání vnější reality, k většímu sepětí s vnitřní psychickou realitou, jakož i celkově k většímu oceňování

¹³ Přehledné shrnutí Jungových archetypů nabízí

celého života ve všech jeho formách projevu. Dále dochází ke zvědomění nevědomých komplexů a dosud opomíjených dimenzí nevědomí a dostát tak tvůrčí autoregulaci psýché.¹⁴

Ústředním tématem se stává vypořádání s existenciálními základními problémy člověka, které se zvláště aktualizují ve stárnutí a s přibývajícimi omezeními. V nejpříznivějším případě napomáhá právě tento rozměr zvláště prožívat hodnotu a drahocennost života. Důsledkem může být zvýšená angažovanost pro uchování života a vývoj kultury.

Toto jsou samozřejmě jen zobecněné aspekty, které nemusí individuace určovat ani v tomto pořadí, ani v takových pojmech, ani s těmito obsahy tak jak je zde uvedeno. Individuace probíhá mimo předem daná pravidla a normy. Individuace není ani žádným stavem dokonalosti, ale jde o přijetí lidské úplnosti ve vši její paradoxnosti, všednosti, obyčejnosti a průměrnosti. Jde o to přijít sám k sobě, přijmout se, smířit se sám se sebou a s událostmi života a v rámci svých možností i okolí ve kterém žijeme, tvůrčím způsobem působit. Nejde o žádný velkolepý, významný pocit, ale spíše o radostné uvolnění se do toho kým jsem (do svého bytostného Já v Jungově terminologii).¹⁵

¹⁴ Lutz Muller, Anette Muller (ed.): Slovník analytické psychologie. Praha: Portál, 2006

¹⁵ Proces individuace a jednotlivé etapy jsou podrobněji popsány v Jung, C.G. : Sebrané spisy C.G. Junga - Dvě práce o analytické psychologii.

2 PRIMÁRNÍ RODINA

Termín primární rodina značí naši původní rodinu, ve které vyrůstáme.¹⁶

Nás budou v rámci primární rodiny zajímat konkrétní vztahové struktury mezi matkou a synem, matkou a dcerou a otcem a synem a otcem a dcerou.

Každý si stavíme na své individualitě, na své osobnosti a myslíme si, že jsme sami sebou. Celá moderní společnost zdůrazňuje potřebu být sám sebou, ale už málokdo si upřímně přiznává, že naše osobnost je ve velké míře utvářena vlivy, jež na nás o dětství měli rodiče (vztahy s nimi jako s prvními vzory), okolí, společnost, konvence a na čistou podstatu jen nás samotných, našeho bytostného Já, zbylo málo místa. Samozřejmě, že každý z nás je individualita a neopakovatelná osobnost, ale na sebe-objevení je potřeba hodně vědomé pozornosti a touhy oddělit sebe od tu část osobnosti, jež byla vytvořena všemi výše popsanými vlivy. Nehledě na to, že naše mechanismy chování někdy automaticky kopírují rodiče bez povšimnutí. A plno problémů, či nefunkčním projevů a mechanismů má základ v našem ranném stádiu utváření vlastní identity v závislosti na vztahových strukturách s matkou, otcem.

Na začátku vývoje je dítě připoutáno k postavě matky, otce a teprve časem se od těchto identit odděluje a pozvolna se utváří vědomí sebe samého. Z počátečního promíšení s osobnostmi matky a otce a z identifikace s rodičovskými postavami a hodnotami se začne dítě díky škole pozvolna odlišovat od jejich přání a později i od přání celé rodiny. V každé životní etapě nastane tento problém znovu a znovu, a vždy si od člověka bude toto období klást nárok na to být sám sebou, ale zároveň se přizpůsobit vnějšímu prostředí ve kterém žije. Nicméně naše individualita po celý život potřebuje druhé, aby se lépe poznávala, utvářela, vyvíjela, identifikovala a diferencovala.

¹⁶ Můžeme se též setkat s termínem orientační rodina

2. 1 Rodičovské komplexy

Jak již bylo řečeno jedním z nejtěžších úkolů v procesu individuace je zbavit se rodičovských komplexů.¹⁷ Právě ty člověku často nedovolují, aby se stal individualitou, sám sebou. To, že lidé mají mateřské a otcovské komplexy, se v průběhu let dostalo do obecně rozšířeného psychologického povědomí. „Komplexy spočívají ve zvnitřnění hybných sil chování, které si přinášíme z dětství ve své rodině. Utvářejí se obvykle jako důsledek událostí se silným citovým nábojem a zakotvují se v nás na dlouhou dobu. Stávají se skutečnými vnitřními hlasy, které nás vedou k opakování stejných základních schémat a mohou nás sevřít do vzorců negativního chování.“¹⁸

Komplexy nemusí být pouze negativní jak se například chápe u známého komplexu méněcennosti. Jsou to spíše jakési stavební kameny naší psychiky, získaný náhled na sebe samé. Každý komplex má svoji významovou hodnotu na základě nějaké události emotivního charakteru. Emoce je jako magnet, který přitahuje události, myšlenky a představy se stejným citovým nábojem.

Otcovské i mateřské komplexy patří k nejsilnějším komplexům naší psychiky. Podle toho jakou máme zkušenost s matkou a otcem se utváří naše osobnost. Základem pozitivních rodičovských komplexů je dětství bez větších ořesů, kdy člověk cítí, že ho okolí dobře přijímá a miluje. Tyto komplexy podpoří prosazení vlastního já a dodají člověku nutnou sebedůvěru, aby mohl v životě optimálně zvládat vše potřebné. Na druhou stranu i v případě negativních zkušeností má člověk sílu zpracovat tyto zážitky a pozitivně ovlivnit svůj vývoj a život. Komplexy nejsou mrtvé objekty, které by nás navždy determinovaly, ale jsou neustále živé, mohou se proměňovat a pokud s nimi navážeme vědomý vztah, zbavíme se jejich negativního vlivu.

¹⁷ Komplex je termín navržený Jungem na základě jeho zkušeností se spontánními asociacemi.

¹⁸ Corneau, G. Anatomie lásky – vztahy otec – dcera, matka – syn a jejich vliv na budoucí partnerské vztahy, str. 29. Praha: Portál, 2000

Komplexy jsou často nevědomé a nevědomé většinou zůstávají. Pokud se nepodaří jedinci vědomá práce a navázaní spojení na vlastní komplexové vzorce, dochází k projekci. Projekcí rozumíme obranný mechanismus naší psychiky, kdy nepřijatelné, nepříjemné aspekty naší osobnosti projikujeme do druhých osob, věcí a v nich jsou pak viděny (terminologií C. G. Junga projikujeme vlastní Stín). Tím, že nepřijatelné aspekty chování, pocity, názory umístíme do ostatních stabilizujeme vlastní pozitivní sebeobraz.

Pro zdravý vývoj jedince z hlediska teorie komplexů je důležitý proces přiměřeného odpoutání od původní rodiny. Dochází tak i nadále k udržení pozitivního vlivu tzv. pozitivních komplexů na život a vývoj člověka a zároveň dotýčný získá prostor se vyrovnat s komplexy negativními. Nejpozději v adolescenci – puberta a období po ní až do dvacátého roku života – by mělo dojít ke zrušení idealizace rodičovských postav, neboť idealizace rodičovské pozice znamená vždy znehodnocení pozice dítěte. V tomto období dochází k určité integraci mateřského a otcovského komplexu. Dochází v podstatě k odloučení od rodičů jako od osob. Komplexy přitom hrají roli, kterou bychom neměli podceňovat, neboť každý komplexový vliv určité kroky k odloučení dovoluje a jiné zapovídá. Jestliže byl odchod vlastně vždy zakázaný, nebo nikdy nebylo dovoleno myslet jinak, než jak například myslí otec, pak musí mladiství proti komplexům usilovně bojovat, nebo odloučení vzdát. Někdy se podaří, ikdyž odloučení nenastalo a nebylo dovoleno, opatřit si u jiného člověka to, čeho se od otce a matky nedostávalo. To však předpokládá určitou sílu já, je třeba aby došlo k odpoutání – i když ne zcela otevřeně.

Opoutání je kompromisem mezi tím, co chce od člověka jeho vlastní život a tím, co chce okolí, otec, matka, učitelé či společenská vrstva, ve které žijeme.

2.2 Vztah rodič – dítě v primární rodině

Konkrétní rozbor vztahových struktur mezi rodičem a dítětem jsem v kontextu vztahových struktur rodič – dítě rozdělila z hlediska vývoje ženské a mužské identity . Učinila jsem tak proto, že samozřejmě existují odlišnosti v psychologii a vývoji ženy a muže dle kterých se zákonitě i vliv obou rodičů liší. Nejde o rozlišení důležitosti, vliv matky i otce, vývoj ženy i muže jsou stejně nesmírně důležité a složité. Ale v závislosti na tom, zda jsem muž či žena a zda se jedná o interakci s matkou či otcem jde o různé aspekty ve vývoji identity. Proto jsem zvolila způsob rozdělení, který jasně demonstruje proč a jak ten který rodič ovlivňuje vývoj ženské identity a mužské identity právě v závislosti na odlišnostech ženy a muže. Přičemž se soustředím na prvky vývoje, které se úzce pojí k našemu tématu.

Ráda bych také ještě zdůraznila, že i role rodiče stejného či opačného pohlaví má svůj odlišný, ale nezastupitelný význam.

2.2.1 Role rodiče stejného pohlaví

Obecně řečeno role rodiče stejného pohlaví hraje důležitou roli při vytváření naší sexuální identity, v našem sebechápání se býti mužem, či ženou. Dítě se okamžitě poznává v rodiči stejného pohlaví. Je to rodič, kterému se podobá a je mu rovno, identifikuje se s ním. Vodítko pro svou pohlavní identitu pro chlapce je postava otce a u dívky postava matky. Z této zjednodušené psychologické rovnice bychom mohli ihned jmenovat potenciální komplikace. Není-li rodič téhož pohlaví přítomen, odmítá své dítě, nebo je jeho role rodiče jinak nedostatečná, narušená – nezprostředkuje-li tedy pozitivní vzor pro dítě – má jedinec vývoj ke své pohlavní identitě ztížen. To znamená, že pro chlapce je obtížné se pozitivně vnímat jako muž a pro dívku je obtížné najít cestu k sobě jako k ženě. Když dítěti nedá jistotu rodič stejného pohlaví a když tento nedostatek nenahradí jiná otcovská nebo mateřská postava, je velmi

pravděpodobné, že se dítě začne ve své pohlavní identitě nenávidět či přinejmenším má zablokovanou sebelásku a sebpřijetí. Tento psychický handicap má za následky mnoho obtíží, neúspěchů a problémů v dalším životě jedince.

2.2.2 Role rodiče opačného pohlaví

Naproti tomu role rodiče opačného pohlaví nám zrcadlí naši rozdílnost. Umožňuje nám tak uvědomit si i sexuální rozdílnost. Podporuje tedy paradoxně tím, že nemá stejnou pohlavní identitu jako my, naše uvědomění rozdílné identity, zakotvení v naší pohlavní identitě. Vztahování se k rodiči opačného pohlaví je nám vzorem, modelem pro naše "fungování" s jedincem opačného pohlaví v životě. Nejčastěji je tím samozřejmě ovlivněn partnerský život.¹⁹

¹⁹ Kernberg, O. F. Normální a patologická láska. Praha: Portál, 1999

3 VÝVOJ ŽENSKÉ IDENTITY

Ženy mají nespornou výhodu co se týče jistoty jejich pohlavní identity. Jejich přirozený identifikační vzor je matka se kterou je pojí od početí těsné pouto (naproti tomu chlapec, který též do sebe vstřebává matku, se od ní coby identifikačního vzoru musí posléze odvrátit). Narozené děvčátko do sebe od začátku vstřebává maminku jako vzor ženskosti a mateřství. Dalším pozitivním důsledkem vzájemnosti dívky s matkou je nepřerušovaný vývoj k sobě samé, lehčí přístup ke svým hloubkám, k citovému životu, k nevědomí. Žena se snadněji pohrouží do hlubin nevědomí, intuice, snů, více se spolehne na sebe. Schopnost hlubokého ponoření se do sebe, bez nebezpečí setkání se s ohrožující původní opačnou identitou, jak je tomu u mužů, s sebou nese i větší možnost vcítění se do druhého (ale zároveň propustnější meziosobní hranice). Tato empatická schopnost vede v osobním životě k tomu, že ženy všechny okolní problémy kolem sebe pokládají za vlastní, vžívají se do jiných, spoluprožívají, tudíž se snaží i pomoci, dávají se k dispozici, někdy se až obětují.

Žena se od matky separuje pozvolna, má dost času se s tím vyrovnat, prožít fázi smutku, a navíc ji zůstává podobnost s ní (oproti chlapci v zájmu identifikace se vzorem otce). Přejít od symbiózy, identifikace s matkou ke vztahovosti, vztahu k ní, ve kterém jde o stále větší osamostatnění, distanci a samozřejmě dialog, je těžký. Původní splývání je nahrazeno vystřízlivěním a frustracemi. Tato propustnost hranic mezi "já" a "ty" znamená pro dívku strach z ohrožení a proto je připravena přijímat do sebe očekávání ostatních, znamená snahu hýčkat, potřebu milovat aby byla milována a vytvořit z dvou jedinců opět celek. Její vnímavost ji činí náchylnější pro emoční chování ve vztazích. Ženství je u dívky, stejně jako vztahovost, zprvu spojeno s oním splýváním, harmonií.

Po identifikačním vztahu k matce, jehož symbiotická vzájemnost preformuje následující osobní vztah k ní, oboje ovlivňuje i vztah k otci, který má ve fázi separace důležité místo. Separace a vymanění se ze symbiózy s matkou je podmínkou dalšího zdravého vývoje děvčátka. Toto osamostatnění je u dívky ztíženo nejvíce tím, že se musí odlišit od někoho, kdo jí je velmi podobný, od své matky a zároveň ale neodhodit svoji ženskost, tedy svoji příbuznost s ní (v tomto ohledu to má chlapec jednodušší). Ve fázi separace dítěte od matky získává otec novou kvalitu, zde má důležitý úkol být vzorem pro individuaci dítěte. A následovně má za úkol potvrzovat obdivným způsobem dceřino ženství.²⁰

3.1 Vztah dcera - otec

Tento tzv. křížový vztah (tj. matka x syn, otec x dcera) je pro utváření pozitivního hodnocení u ženy velice důležitý. Otec v pozitivním případě mimo jiné dává dcerám pocítit vlastní hodnotu, naučit se vážit si sebe samých a nepochybně má obraz rodiče opačného pohlaví přímý vliv na výběr partnera. Jako vše v oblasti lidské psychiky i zde se nejedná o černo-bílou poučku, jaký byl otec, takový bude partner. U dívky dochází ke složité kombinaci toho, jaké má sebehodnocení, jaké signály od svého zrození dostává ohledně své ženské hodnoty (chvála od otce, povzbuzování v její ženskosti nebo naopak kritika, nevysílání pozitivních signálů o její ženskosti atd.) a toho, co v jejích očích pro ni otec znamenal (zda dochází k obdivu otce, k neustálému "škemrání" o uznání, pozitivní přijetí nebo naopak zatracení). Zastával – li rodič opačného pohlaví imponující roli, bude se výběr partnera pravděpodobně ubírat podle jeho vzoru. Zastával – li rodič opačného pohlaví roli nedůstojnou a dítě ho nemohlo akceptovat, stává se partner s podobnými vlastnostmi zdrojem negativních reakcí.

²⁰ Poněšický, J. : Fenomén ženství a mužství – psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Praha. Triton, 2003

Dívka tak bude hledat partnera, který bude na opačném pólu než byl její otec. Zároveň však i takováto volba může být pro dívku zdrojem vnitřních konfliktů. Přesto, že si dívka racionálně vybrala podle svého mínění správně, citově se nemůže s odlišnými vlastnostmi partnera smířit, má tendenci chovat se k němu tak, jako by předobrazu odpovídal.

Mnoho žen ač si to ani nemusí uvědomovat jakoby celý život čekaly na otcovské přijetí a uznání, že jsou dostatečné a hodné lásky. Pokud na to již nečekají v postavě otce, tak tuto potřebu přenášejí do vztahů a žádají to od svých partnerů. Ale nevidí, že kruh se uzavře jedině tehdy, pokud uznání a přijetí dají samy sobě. Většina žen cítí k otci obdiv i přes to, že neposkytoval pozitivní zpětnou vazbu své dceři, neposkytoval ji dostatek času, kladného hodnocení, dostatek povzbuzování a chvály. Přes to v ženách neustále ta malá holčička čeká, že když se bude snažit, když se bude dobře učit, když bude hezčí, když bude úspěšná, když...tak dostane punc na to, že má pro otce (muže) hodnotu. Ani kompenzace kladného přijetí ze strany matky, která se v nejlepším případě snaží dívce dát najevo jak je krásná, chytrá, šikovná atd. dívce nestačí a tolik o něj nestojí jako u táty. V dívce se tak vytváří neuspokojený hlad po kladném přijetí mužskou postavou, po uznání, po obdivu, ale zároveň si vyhledává podvědomě objekty, které ji znovu a znovu uvrhnou do temnoty otcova nepovšimnutí, nebo situace, ze kterých ona pro sebe vychází opět jako neschopná a nehodná obdivu, uznání a lásky. Pokud dál pokračuje ve výběru dalšího objektu, u kterého si svoji cenu potřebuje dokázat, uzavírá se do kruhu, ze kterého vyjít ven může jen ona sama tím, že sama sobě dá vlastní hodnotu a přijetí. Velice těžká vnitřní proměna, ale jediná účinná. Tam, kde otec dívkám z různých důvodů neposkytl kladné hodnocení, uznání a přijetí, chybí ženám pocit sebehodnoty, kladného sebezpřijetí, pocit mít se ráda. To vede často k tomu, že ženy snášejí příkoří, setrvávají v pozici, která jim nevyhovuje, nevěří si, neumí ukončit neuspokojující stavy věcí atd.

V této problematice nejde o viníka a obět. I rodiče vyrůstali pod nějakými komplexovými vzorci svých rodičů a museli dojít k vlastnímu vnitřnímu vyrovnání se s těmito vlivy a se sebou samým. Ať už vědomě či nevědomě, "úspěšně" či "neúspěšně", snaží se vlastním dětem dle svého nejlepšího přesvědčení nabídnout to nejlepší ze sebe.

Pokusím se demonstrovat vliv postavy otce na dceru a ženské sebevědomí na konkrétních příkladech. Ukáži zde určité aspekty a modely vztahů mezi otcem a dcerou. Samozřejmě jak jsme již zmínila, konkrétních modifikací, kombinací vztahu rodič – dítě je nespočetně a vždy jde o konkrétní případ. Nedá se tedy jakýkoliv příklad paušalizovat a aplikovat na ostatní, ale dá se v něm leccos objevit, uvědomit si a nebo dokonce poznat aspekty vztahu nám podobné.²¹

3. 1. 1 Kazuistika č. 1²²

Třidvacetiletá žena, dejme tomu Anna, pracuje ve vyšší funkci v bance. Má mimořádně dobrou kvalifikaci a za sebou již pozoruhodný vzestup. Stále se však cítí unavená a trpí pocity marnosti a nedostatečnosti. Myslí si, že se k ničemu nehodí, že nemá dostatečnou důslednost, kterou člověk pro postavení na špici potřebuje.

Anna má velmi vysoké nároky, které musí naplňovat. Jestliže normy a hodnoty nesplní, pak je nic, a ztrácí tedy svou identitu. Ale i když své tvrdé požadavky splní, nepomůže to, neboť podle jejího vnímání je pouze omyl, jestliže jí druzí potvrzují, že její výkony jsou dobré. Vůči jiným lidem je Anna též velmi náročná a tvrdá. Rovněž svého šéfa velice nelítostně kritizuje. Pokud lidé v jejím okolí nesplňují její požadavky, pak jsou také "nic", neexistují žádné důvody k omluvě a žádná možnost prominutí. Dívá se kolem sebe kriticky. Nejen že se

²¹ Podrobnější zpracování různých podob vztahu otec – dcera nabízí Corneau, G. : Anatomie lásky. Praha. Portál, 2004

²² kazuistika uvedena podle Kast, V. Otcové – dcery, matky – synové. Praha, Portál 2003

však kolem sebe dívá kriticky ona, celý její život je vystaven kritickému pohledu. Všechno, co dělá, je kriticky posuzováno. Existuje něco jako absolutně kritický pohled, před kterým by měla obstát – boží oko, ale ne ve smyslu laskavého, dobrotivého oka. Její otec ji vždycky říkal: "Je pár zákonů, které prostě musíš respektovat, jinak nejsi má dcera. Ale já stejně vím, že to nedokážeš."

Anna se zoufale snaží těmto ustanovením dostat, ovšem s hlubokým přesvědčením, že to nedokáže, a se zoufalou nadějí, že to snad přece jen zvládne.

Je manuálně velmi nadaná, od svých osmnácti let ve volném čase pracuje s hlinou. Opakovaně dostává návrhy, aby udělala ze svých svérázných, tvarově krásných předmětů výstavu. Jakmile však začne sestavovat prospekt, všechny dohody zruší. Předměty, které vytvořila, by podle ní nikdy nemohly v očích lidí obstát.

Označuje se za citově velmi osamělou, k nikomu nepatří. Nemá žádné užší vztahy. Udržuje přirozeně kontakt s několika kolegyněmi a kolegy, ale vlastně ani nemá čas pro pěstování vztahů a muže a ženy svého věku považuje za nezajímavé. Říká, že i když někdy vyhoví pozvání, brzy je zase sama. Také na pracovišti se cítí odmítnutá.

3. 1. 2 Rozbor kazuistiky

Anna je evidentně nešťastně determinována velmi kritickým přístupem svého otce, ale zároveň by chtěla dostat jeho nárokům a požadavkům a získat uznání. Přehnané nároky zvnitřnila a ač je fyzicky již od důsledného otce odpoutána, neustále se hodnotí stejným přísným okem. Identifikovala se s požadavky a kritikou otce a nekriticky přijala jeho pohled na ni jako své vlastní sebechápání.

Otcovu pozornost si udržovala dobrými výsledky ve škole, ale i přes ně nikdy neslyšela, že by na ni byl otec hrdý. Utvořila se v ní touha udělat cokoli jen aby

získala otcovo uznání. Její zájem se maximálně soustředil na výkon, co nejlepší výkon, a na sebe jako ženu téměř zapoměla.

Na kresbě rodiny ze svého dětství nakreslila rodiče a sourozence na přední stranu, každému ze členů rodiny vyhradila jeden roh, ale sebe zpodobila na zadní stranu listu. Toto ukazuje na její pocity osamělosti, nepříslušnosti k rodině, a tím pádem i jinému kolektivu ve kterém se v životě ocitá. Cítí se odvržená s pocitem, že pro ni jako pro nedostačující v rodině místo není. I kdyby zájem matky vykompenzovat toto otcovo neuznání byl sebevětší, Anna bude vždy čekat na pochvalné slovo od otce.

V tomto případě bude však platit, jako v mnoha jiných, že Anna se bude muset otcova požehnání vzdát a bude muset uvnitř sebe samé změnit sebepojetí. Nekonečné čekání na otcovo uznání (nebo uznání projektováno do jiného muže) udržuje Annu v uzavřeném kruhu, ve kterém je nešťastná. Postupně se musí ale vzdát štvání za nepřicházejícím uznáním a zároveň musí zrevidovat i stejně kritický přístup vůči svému okolí, do kterého projikuje tento problém.

3. 1. 3 Kazuistika č. 2²³

Noře je čtyřiatřicet let. V devatenácti letech se vdala, dnes má tři děti a pracuje deset hodin týdně ve svém původním povolání. Vypadá velmi mladě, je módně oblečená a nosí boty na vysokých podpatcích.

V psychoterapeutické poradně hledá vyjasnění ve své vztahové krizi. Zamilovala se do staršího učitele, který mívá "úžasné přednášky". Je znepokojená, protože neví, co to znamená pro její manželství. Ani učitel, ani její muž o této zamilovanosti neví. Nora sama se však cítí "vyplašená" a má stále větší strach co tyto pocity znamenají pro její manželství, život a ji samotnou. Již vícekrát se zamilovala do starších mužů a přitom prožila pocity, které se svým

²³ Ibid

mužem nikdy neprožila a neprožívá. Právě z těchto "nepředvídaných zamilování" má strach.

V rozhovoru používá věty jako: "Můj muž také říká, můj muž chce, můj muž se rozhodl...", ale též: "Můj otec by řekl, můj otec si myslí..." Říká, že si schválně vybrala jako terapeutku ženu, jelikož u mužů je automaticky hloupá, protože se přizpůsobuje, je bez vlastní vůle a úspěch získává většinou flirtováním. Opakovaně ji fascinují starší muži.

Nora je v životě praktická žena, má plno zájmů. Dokáže dobře strukturovat rozhovor, drží se otázek a odpovědí, neutíká od tématu. Má sklon odpovědi jako sdělení autority archivovat, někdy i doslovně zapisovat.

Její muž byl student, jež pracoval v podniku jejího otce a o kterém otec vždycky říkal, že by měl rád takového syna. Logicky se tím i pro Noru stal ideálem manžela a s volbou se za tohoto muže provdat neměla žádný vnitřní konflikt. V manželství je velice přizpůsobivá a vždy loajální ke svému muži, a samozřejmě otci. Snaží se dle potřeb svého muže být mu dobrou kamarádkou, milenkou, matkou pro své děti. Nic, co po ni manžel vyžaduje pro ni není problém a ráda pro něj vše udělá, mají mezi sebou dobrý vztah.

Mimo domov, na pracovišti, kde je převážně mezi samými ženami, dokáže být rozhodná a samostatná. Jakmile se ale objeví muž, každá žena se jí stává konkurencí.

3. 1. 4 Rozbor kazuistiky

Nora působí jako žena srovnaná se sebou, se světem. Spokojená s životem jaký žije, úspěšná, atraktivní žena bez problému. Nicméně si neví rady s pocitem, jež ji "neplánovaně" vytrhl z tohoto poklidného, spokojeného života a zaměstnává její pozornost více než by si sama přála. Už jen to poukazuje na hlubší podtext "bezvýznamného" obdivu a zamilovanosti oním starším učitelem.

Jako jediná dcera svého otce byla otcem obdivována a ona obdivovala otce. Na veřejnosti rád ukazoval, jak je na ni pyšný, a ona mu obstarávala každou možnost, aby na ni mohl být pyšný. Nora v této souvislosti konkurovala s matkou, což ji lichotilo. S otcem měla úzkou vazbu, jejímž hlavním cílem byl vzájemný obdiv. Vztah k matce pro idealizaci otci ustoupil do pozadí. Dělala vše tak, jak věděla, že otec chce a získá tak opět obdiv.

Muži jsou pro Noru velmi důležití. Snaží se dostat všech požadavků – vypadat atraktivně, být dobrou matkou, milenkou, být úspěšná v práci atd. a celkem se jí to daří. Tento obrázek jasně ukazuje, jak paradoxně otcův obdiv a úzká "harmonická" vazba mezi nimi Noru neustále nutí dělat vše tak, jak ví, že se mužům líbí a že by měla. Snaží se neporušit konvence a naplnit všechny očekávané role. V této hře nemá ani prostor ani nutkání být sama sebou. Tento otcovský komplex se přenáší tak, že Nora dělá vše tak jak se má, jak je dáno, jak se očekává. Její život včetně stylu oblékání není primárně postaven na její osobní radosti a pocitu individuálního naplnění, ale je tím, co se má (co se nosí, co se má dělat...). Pro ženy s tímto "pozitivním" komplexem není ale problém mimo oblast mužů být samostatné, rozhodné, průbojné.

Z pocitů "neplánované, do konceptu jejího života nezapadající zamilovanosti", můžeme odvodit, že v její psyché dochází k projevům jejích vlastních potřeb, pocitů, emocí. Muži, do kterých se zamilovává, nemusejí být ani primárně starší, ale jde o muže, na které by mohla přirozeně přenášet dosud neprožité aspekty své osobnosti, zároveň však v ní vyvstává problém, jakoby nemohla obdivovat nikdy nikoho více než otce.

Od otce se jí dostalo obdivu a tím i domněle dobré vlastní hodnoty. Dobrý pocit vlastní hodnoty souvisí s obdivem ze strany mužů. Zde pro ženy s tímto komplexovým založením tkví ten problém, že jestliže nám někdo zaručuje pocit vlastní hodnoty, jsme tomuto člověku vydáni. Jestliže takového člověka ztratíme, "ztratíme" i vlastní hodnotu. Muži jsou tedy prožíváni jako podnětní, řídicí a

rozhodují o tom, co se má dít. Čím výrazněji se zde žena nechá řídit někým druhým, tím větší je možnost, že bude nasměrována mimo své individuální potřeby, touhy a vývoj. Sice bude nasměrována směrem, jež řídící osobě připadá správný, také ji vyhovuje a líbí se jí, protože ráda udělá radost, přizpůsobí se..., ale nevede nezbytně tam, kam se ubírají vývojové nutnosti nasměrované. Je zde též nebezpečí, že ve chvíli kdy toto řízení, rozhodování jiného člověka přestane, takto nasměrovaní lidé propadnou pocitu úzkosti a strachu, protože se nenaučili řídit se sami. Tento strach odpovídá faktu, že se nenaučily žít vlastní život a neznají ani svá přání, touhy, samy sebe. Otcova dcera potřebuje, aby ji někdo řídil, čímž se brání těžkému úkolu řízení vlastního života. Taková žena sice umí velice dobře zacházet z požadavky vnějšího života, ne však s vlastním vývojem. Její identita není původní, je vypůjčená a odvozená od otce. Taková žena neměla ani důvod ani touhu hledat a žít vlastní touhy a přání, protože pozitivní odezva toho jak plnila, co se má, ji dávala dostatečně potřebné kladné hodnocení její osoby.

Ve chvílích, které nezapadají do představ co je a není správné (v tomto případě zamilovanost do jiného muže) se objevují pocity, jež jsou pro takovou ženu nepříjemné, protože otevírají její vlastní, niterné pocity. Nezapadají do představ, jak má poslušná dcera, manželka, matka vypadat a probouzejí pocity, které ženu znepokojují ač sama cítí jejich sílu a význam ve svém životě. V této chvíli žena musí čelit po tak dlouhém na sebezapomenutí vlastním, vnitřním pocitům a tužbám a nemůže požádat manžela o vyjasnění a nasměrování. Zde se žena setkává se svým opravdovým vnitřním světem, se kterým nemůže jít ani za manželem ani za otcem, aby ji opět řekli, jak a co má dělat. Je přinucená čelit sama sobě a uvědomit si individuální existenci své identity, kterou dosud vnímala jako "skvělá plnitelka rolí, jež se mají žít". Přes všechny dosud naučené role a způsob sebevyjadřování, je díky těmto pocitům nucena věnovat pozornost také

faktu, že I ona má vlastní pocity a touhy a bude se muset naučit poznávat svoji pravou identitu.

3. 1. 5 Shrnutí

Na těchto dvou kazuistikách jsem chtěla demonstrovat to, co by v řeči švýcarské analytičky Vereny Kast bylo označeno termíny "původně negativní otcovský komplex u žen" a "původně pozitivní otcovský komplex u žen". Tato terminologie není nelogická a má své opodstatnění.

Ač se zdá, že každá z těchto žen zažila jiný vztah s otcem (v prvním případě se jednalo o negativní, kritické, shazující hodnocení své dcery, v druhém případě se jednalo o velice pozitivní, obdivné hodnocení dcery) obě ženy díky tomuto komplexovému založení měly problém žít svoji vlastní identitu.

V prvním případě se jednalo o vliv, který nedovolil vytvořit jakékoliv pozitivní sebehodnocení a sebepřijetí u dívky a neustálé podceňování ji udržovalo k bludnému kruhu dokázat otcí i sobě, že není tak nedostatečná a je hodna alespoň minimálního uznání. Vzhledem k tomu, že zbarvení vztahu otec – dcera bylo negativního rázu a vztah byl od počátku ne pozitivně hodnotící nazývá se tento komplex "původně negativní".

V druhém případě byl sice vztah mezi otcem a dcerou naplněn obdivem a pozitivní zpětnou vazbou, byl však stejně jako v prvním případě brzdící individuální vývoj identity této dívky. Pozitivní, obdivné hodnocení zde splnilo účel vybudování sebevědomí, projevilo se však negativně ve vytěsnění opravdové identity této dívky. Místo vlastního sebeprojevu a seberealizace, obdiv vybuodoval osobnost plnící požadavky mužů, právě proto, aby otcův obdiv byl neustále přítomen. V případě, že by dívka chtěla žít vlastní představy, že by chtěla naplňovat vlastní identitu, riskovala by ztrátu tohoto obdivu. Došlo tedy k tomu, že její vlastní identita se pro ni samotnou nikdy nestala vědomou a svoji osobnost

vytvořila rolemi, jež se od ní očekávaly. Nicméně zabarvení vztahu otce a dcery bylo původně pozitivní, proto tedy termín "původně pozitivní otcovský komplex u žen".

3.2 Vztah dcera - matka

Stejně jako je pro vývoj ženské identity důležitá interakce dívky s mužskou postavou je pro dívku důležitá interakce s postavou matky. Jak již bylo dříve řečeno, jedná se o rozdílné působení, ne však méně důležité, jelikož vztah s matkou u dítěte začíná od samého počátku. V případě dívky jde o osobu stejného pohlaví, se kterou se velice snadno od počátku může identifikovat a nenaráží na podobný konflikt jako chlapec, který musí řešit silné pouto k matce, ale zároveň si uvědomuje, že jeho pohlavní identita je jiná a vyžaduje jeho přeorientování na identifikaci s postavou otce, odtržení od matky jako identifikačního vzorce.

Dívka díky tomuto nerozporu v pohlaví může v identifikaci s matkou setrvat poněkud déle, než chlapec, ale odpoutání pro zdravý vývoj identity musí přijít a pokud se zabrání oproštění z mateřského vlivu v souladu s věkem, brzdí se vývoj byť vztah s matkou je více než dobrý.

Osobnost matky je pro dívku vzorem, podle kterého se dívka učí být ženou ve všech jejích společenských rolích, je pro dívku velkým inspiračním obrazem, na který se dívka dívá a učí se podle ní. Samozřejmě do té doby, než učiní poznání, že ne vše jak dělá maminka se dělá i v ostatních rodinách stejně. Pro dívku je důležité jak moc její matka je "ženská", jak se obléká, jak se upravuje, jak a nakolik se "parádí" (je rozdílné, pokud vidí maminku upravenou nebo o sebe nedbající, nebo naopak "přeparáděnou"). Stejně tak je pro dívku důležité zda matka žila pouze starostí o děti, obětovala se cele roli matky, nebo zda měla i vlastní zájmy, práci, přátele, snažila se realizovat nejen v roli matky. Dívka komplexně vnímá postavu matky jako vzor, dle kterého přijímá matčiny návyky,

chování, způsob jakým se o sebe a rodinu stará a neméně i pozici jakou v rodině zaujímá.

Pozice matky ve vztahu k otci, atmosféra v jejich vztahu, vzájemná úcta, nebo naopak degradující pozice na "pouhou" roli matky a hospodyně či matka jako dominující prvek celé rodiny atd. To vše dohromady dává dívce obrázek, podle kterého se dívka učí "jak to asi má být", vstřebává do sebe to, co na svém vzoru vidí.

Samozřejmě, že později dochází k znehodnocení toho, co doma vidí, zaujímá opačná stanoviska, chce vše dělat jinak než jak viděla, že dělá její matka, chce žít jinak apod. ale před touto fází rozlišování a odmítání dívka vnímá matku jako svůj velký vzor se kterým se identifikuje.

Matka všeobecně svou ochrannou rolí dává též základy k tomu, zda dítě bude vnímat své okolí, tím pádem svět a život, s důvěrou, s pocitem bezpečí a jistoty, dostatku všeho co dítě potřebuje nebo zda bude na základě brzkých frustrujících zkušeností vnímat okolí jako nepřátelské, nebezpečné, nehostinné bez pocitu vítanosti na tomto světě. a tím získá prvotní strach ze života, nedůvěru v dobré věci tohoto světa, pocit ohrožení atd.

Neméně je matka pro dívku jako identifikační vzor stejného pohlaví nezastupitelná (i když samozřejmě ve vícegeneračních rodinách se může stát tímto vzorem teta nebo babička).

3. 2. 1 Kazuistika č. 3²⁴

Čtyřiačtyřicetiletá žena, dejme tomu Helena, má akademické vzdělání a pracuje v pomáhající profesi. Má osm sourozenců, v jejichž řadě je druhá nejstarší. Popisuje atmosféru doma způsobem, který nasvědčuje negativnímu zabarvení mateřského vzorce. Popisuje ji jako atmosféru "na nádraží", spousta lidí, každý běží jinam, každý je sám. Táhne tam, zima, pořád byla nachlazená.

²⁴ Ibid

Jídlo si každý zhltl, bylo toho málo a nebylo dobré. Otec vždycky odjel do práce a týdný byl pryč. Byla přesvědčená, že odjíždí, protože je to u nás tak děsné. Od 18 hodin jsme byli zamčeni v pokoji, jako toaletu dostávali nočníky. Často se se sourozenci hádali a od matky slýchávala věty typu: "Nech mě na pokoji. Jdi pryč nebo tě praštím, že to nepřežiješ. Ty snad nejsi naše dítě, tebe musely sestry v nemocnici vyměnit."

Jako pozdější vzpomínku vylíčila své zalíbení k učitelce ze školy. Psala ji do sešitů věty typu: "Uměla bys to líp, kdybys chtěla. Nesoustředíš se.", ale pro Helenu toto hodnocení bylo pozitivní, protože jak sama říká, alespoň ji nebyla.

Když se chtěla trochu sblížit s nějakou kamarádkou nebo kamarádem ze školy, matka ji říkala, že nepotřebuje žádné kamarády, že má doma dost sourozenců a spoustu práce.

Když ji bylo osm let, otec ji zneužil. Chtěla o tom chtěla mluvit s matkou, ta ale Helenu odmítla se slovy, že si za to může sama, že z ní nic pořádného nevyroste.

Helena měla starší sestru, která trpěla úzkostmi. Neodvažovala se přiblížit k cizímu člověku. Držela své úzkosti v šachu nutkavým jednáním, především nutkavým sbíráním věcí. tato sestra, jako nejstarší, pomáhala matce s malými dětmi, které se rodily ve velmi krátkých odstupech, a tak si zajistila právo na existenci. Brzy se i ona vdala, porodila děti, ale v osmatřiceti letech zemřela na rakovinu. Helena byla rovněž matce užitečná, protože chodila na městský úřad a hlásila "nové děti". Naučila se jisté samostatnosti, a i přes úzkost, které se neuměla zbavit, si vybudovala praktickou životní nezávislost.

Jedinou oázou, kdy se matka proměnila v přístupnou, lidskou bytost byla její hra na klavír. Když matka hrála na klavír, celá atmosféra se změnila. I v životě Heleny byla hudba důležitá. Ve dvanácti byla přijata do souboru mladých. Když jí o něm spolužačka vyprávěla, požádala samostatně o přijetí. I zde získala od matky negativní reakci se slovy: "Když si chceš uříznout ostudu, tak to běž

vyhrávat." Helena šla I přesto, byla přijata, cestovala se souborem a konečně si našla místo, kde směla být a dokonce byla důležitá. Poprvé prožila pocit oprávnění k existenci a pocit sounáležitosti. V orchestru pak Helena hrála roli matky pro mladší sourozence, kteří byli postupně přijímáni. To ji přetěžovalo, protože si naložila příliš.

Nejpozději v jednadvaceti letech se ze souboru odcházelo, a tak odešla Helena studovat, kde se zhroutila. Bez souboru už zase nebyla nic, neměla žádnou identitu. Zhroucení se projevilo nejrůznějšími funkčními obtížemi, mnoha infekcemi, zánětem ledvin, průjmami. Byla léčena na psychosomatické klinice, navštěvovala pak I ambulantně psychoterapii a v důsledku těchto obtíží nakonec studium ukončila. Zůstala uzavřená všem terapiím a teprve když jako čtyřicetiletá prošla analytickou léčbou, dokázala si připustit, jak velký měla strach a jak důležité pro její identitu bylo si tento strach připustit a naučit se s ním pracovat.

Helena rozlišovala mezi životním pocitem před třicítkou, kdy procházela různými terapiemi, a životem po třicítce, kdy – alespoň co se týče povolání – získala své místo na světě. Ze života však měla pocit uvěznění. Život zůstal studený a pro ni nebylo místo. Ke své konkrétní matce má značný odstup.

3. 2. 2 Rozbor kazuistiky

Příběh nemusí pokračovat dále, abychom již teď viděli, že se jedná o negativní mateřské prostředí (tzv. původně negativní mateřský komplex u ženy), ve kterém Helena vyrůstala a ze kterého čerpala podněty pro svůj vývoj. Byť se jedná jednoznačně o špatné prostředí pro vývoj dítěte s negativními důsledky, Helena neměla jiné prostředí k dispozici a zde vidíme, že dítě je vydáno prostředí, do kterého se narodí, i když osobnosti rodičů nejsou schopny vytvořit minimálně průměrně dobré podmínky k vývoji.

Helena namísto pocitu bezpečí, jistoty, výživy, ochrany, teplé mateřské náruče, získala pocit, že o všechno je nutné bojovat, pocit osamělosti,

bezbrannosti, pocit, že viny za svou existenci. Při výrocích, které od matky slýchávala, získala pocit, že vlastně nesmí existovat, že nemá právo na život, a po zážitku s otcem si myslela, že za vše může ona, že je špatný člověk, který nesmí existovat. Cítila se bezmocná, sama, vydána životu na pospas.

Jestliže pozitivní mateřské prostředí zprostředkovává základní důvěru a životní pocit samozřejmého práva na existenci, naopak zde vidíme, že negativní mateřské prostředí působí základní nedůvěru, strach ze života a pocit, že člověk nemá právo na existenci. Helena si začala myslet, že život je obtížný, chladný a vždycky takový zůstane. A že ona bude vždy špatný člověk. Na místo životního pocitu spokojenosti, sounáležitosti s rodinou, pocitu kladného přijetí, byl u Heleny určující spíše pocit odmítání, osamělosti, izolace. To je z hlediska vývojové psychologie obzvlášť kritické, neboť malé dítě se vyvíjí identifikací s rodiči a pokud je prostředí takto negativně laděné a nemá možnost jiné, pozitivní identifikace (což v podstatě málokdy), nemůže se zabránit aby nezůstaly následky na vývoji identity takového dítěte. Nejen že v tomto případě dívka nemůže se svým identifikačním vzorem, matkou, splynout, ale místo signálů přijetí, zažívá odmítání a zapuzení.

Helena svoji samostatnost vybudovala z části z donucení, protože musela pomáhat matce při vyřizování úředních věcí, ale také to byl způsob, jak se s životních strachem vyrovnat. Úzkosti se Helena neuměla zbavit, ale vystupovala směle a jakoby úzkosti neměla. Je to jeden ze způsobů, jak se takovému negativnímu naprogramování postavit a minimálně nedovolit, aby v dospělosti ovládal naše praktické fungování v životě.

Svoji autonomii plně rozvinula v pěveckém souboru. Zde také začala hrát roli matky, pro mladší sourozence, což popisuje, že ji začalo přetěžovat. Lidé s tímto negativním mateřským komplexem mohou své oprávnění k existenci dokládat tím, že o druhé mateřsky pečují, dávají jim to, co sami nedostali. Jedná se o strategii, jak se s tím, co sami zažili vyrovnat a jedná se o celkem dobrý způsob,

jak se rozvíjí "mateřský prvek" v ženě. Nebezpečí spočívá v tom, že tito lidé si snadno naloží příliš. Nevyvinul se u nich dostatečný cit pro ně samé, nevědí, kdy je dost. A protože si tak získávají oprávnění k existenci, ale zpětná vazba se dostavuje zřídka nebo vůbec, musejí dělat stále více a více v klamném předpokladu, že potom – až budou mateřská péče a hýčkání dostatečné – se oprávnění k existenci dostaví.

Helena si snad půl života musela dokazovat, že na život stačí, než se mohla svých nepřiměřených kompenzačních strategií vzdát a rozvinout nové porozumění pro sebe i pro to, jak ji dětství zformovalo identitu.

Ženy vycházející z negativního otcovského komplexu, jak jsme viděli na příkladech vztahu dcera x otec, jsou rovněž přesvědčeni, že musí pro lásku neustále něco dělat, že nejsou hodny lásky bez námahy, jejich pozornost se zužuje hlavně na potvrzení vlastní hodnoty ze strany mužů, ve vztazích a mají také naději, že pokud se budou snažit, že ji dosáhnou. V tomto případě negativního mateřského komplexu u žen jsou požadavky, které na sebe člověk klade, aby byl konečně hoden přijetí a lásky, nesmírně vysoké, nedosažitelné. Taková žena se snaží o péči až nadměrnou péči všude a užitečnost podle motto: "Promiňte mi, že jsem".

Jeden z dalších velkých problémů ve vývoji ženy formované v takovémto prostředí se projevil v sexualitě a celkovému vztahu k jejímu tělu. Ještě dlouho po třicítce měla Helena málo rozvinutý vztah ke svému tělu, oblékala se sice velmi esteticky, ale s pocitem, že musí tělo co nejvíce zakrýt, protože je zahanbující. Měla hodně sexuálních zkušeností, ale jen málo vztahů, které by přetrvaly alespoň určitou dobu. Jako sexuálně zneužívaný člověk se od mužů odvrátila, ale dávala jim, co chtěli. Možná při tom mohla prožívat trochu tepla, které tolik postrádala a reagovala na to, že se k ní druhý člověk obracel se zájmem. Matčino opovržení Helenou ve chvíli, kdy zakusila zneužívání jen ztvrdilo její vinu. Místo pochopení, ochrany a bezpečím od matky získala opovržení. Nedostala možnost

nahlížet na tento zážitek jako na něco, co je špatné, za co ona nemůže a co musí být potrestáno.

Pod vlivem tohoto negativního mateřského působení při všech činnostech a výkonech nejde o daný výkon který má určovat výši naší hodnoty (jako se jedná o sebezpotvrzení skrze výkony u negativního otcovského komplexu) ale jde o získání základního oprávnění k existenci.

3. 2. 3 Kazuistika č. 4 ²⁵

Žena, dejme tomu Marie, vyhledala terapeutickou pomoc kvůli návalům deprese. Její dětství se odehrávalo v celkem normální, nekomplikované rodině, kde byly role matky a otce jasně rozdělené. Matka se starala o děti, o kuchyň a domácnost a otec chodil do práce a vydělával peníze. Marie měla ještě čtyři další sourozence. Celé dny trávily s matkou, která ráda vařila, pekla, s dětmi zacházela dobře, když nebyl důvod nekřičela na ně a snažila se vždy vytvořit útulné, domácí prostředí a o děti se řádně starala. Byly jejím životním smyslem.

Po celkem nekomplikovaném dětství a ukončených studiích se Marie brzo vdala a měla pět dětí se kterými zůstávala doma a manžel chodil do práce. Život Marie se odehrával v obytné kuchyni, ve starosti o domácnost a velký dům, ve kterém žili. Atmosféra byla srovnatelná s atmosférou, která panovala v matčině kuchyni. Marie ráda a dobře vařila, jako její matka, a byla také trochu zakulacená. Nikdy jí to nevadilo, až teď jí to vadí. Její domov je místem, kde se všichni setkávají, často ji navštěvují ostatní sourozenci. V jejím domě bývá pohodově a útulně. Mariin manžel si rodinná setkávání užívá, je spíše tichý člověk, sem tam pronese rázné slovo, ale jinak je pohodový a spokojený. Je zahradníkem a jeho práce ho baví.

Zdá se, že Marie je totálně závislá na manželovi a nezřídka používá věty typu: "Musíme se nejdříve zeptat otce", "počkejte až přijde otec". Se svým životem se ale jinak cítila, až do této chvíle spokojená a její pozice v rodině ji vyhovovala.

²⁵ Ibid

Její deprese byla vyvolána tím, že děti se společně a poněkud rychleji než Marie očekávala, začaly odpoutávat a všechny se nastěhovaly do společného bytu. Tento převrat začal poté, co otec svému čtyřadvacetiletému synovi řekl, že člověk jeho věku už by neměl bydlet u rodičů. Všechny děti, kromě nejmladšího, se vystěhovaly a založily sourozeneckou komunitu.

Marie po jejich odstěhování trpí depresivním rozladěním, téměř nemůže spát, pak je rozlámaná a rozladěná. Říká, že život už nemá smysl, všechno je prázdné a pusté a lituje, že nemá ještě alespoň jedno malé dítě.

3. 2. 4 Rozbor kazuistiky

Tento příběh se zdá být v podstatě nekomplikovaný, pozitivně laděný pokud jde o mateřskou péči a rodinné zázemí. Pravděpodobně se děti doma cítily velice bezpečně a měly vše potřebné k dobrému vývoji, k tomu aby se cítily být milovány a bylo o ně dobře a náležitou mateřskou péčí postaráno. Nicméně jak je vidět na příběhu Marie, nedošlo k rozvoji její vlastní identity a Marie zůstala plně v zajetí identifikace s matkou. Její příběh je totožný s příběhem matky a rozdíl mezi tím, jaký žila život matka a jaký žije Marie je téměř nepostřehnutelný. Má stejný počet dětí jako měla její matka, snaží se vytvořit stejně útulnou atmosféru v rodině jako vytvářela její matka a její smysl života jsou děti, stejně jako to bylo u její matky. Samozřejmě, pokud má o ženském životě stejnou představu jako její matka a je v této roli spokojená, dá se tak velice spokojeně žít. Problém ale nastává po opoutání dětí. Marie dosud čerpala svoji identitu s z identifikace s mateřskou rolí a nyní si připadá prázdná a bez smyslu. Svoji vlastní identitu pro naplnění mateřské role nemusela dříve řešit, až nyní se musela obrátit sama k sobě. Nyní se její vlastní Já vyžaduje pozornosti skrze deprese, které jsou v tomto případě výsledkem nevystavěné identity Marie. Sama Marie si nařiká, že celý život se starala o spokojenost svých dětí a nemá za to žádný vděk, protože ji opustily. Teď si připadá jako kdyby byla na nule a musela začít nový život. Jedná

se o totální identifikaci s rolí matky na které Marie postavila svoji identitu a smysl života. Nyní musí přestat být matka a musí hledat jiné možnosti projevu a realizace své osobnosti. Musí se naučit také vnímat se jako manželka, hledat nový vztah ke svému manželovi. Věty, které Marie používala ve vztahu k dětem, kdy o svém manželovi mluví jako o "otci" nám ukazují, že I ona se cítila být více dcerou než manželkou. Musí si hledat jiné činnosti, kromě péče o děti, aby cítila smysluplnost života.

Nebýt otcova pobídnutí k osamostatnění dětí, pravděpodobně by Marie problémy s depresemi neměla, jelikož by nadále žila rolí matky, jež pečuje o své děti, a děti samy od sebe nepociťovaly pnutí žít samostatný život, což ukazuje buď na slabou touhu po vlastní cestě, po realizaci vlastní identity (tedy na silnou identifikaci s rodiči a prostředím rodiny) nebo na nestísňující rodinné prostředí co se týče projevu dospívajících. V rodinném prostředí, kde vládne pohoda, útulnost a nevyskytuje se omezující činitel, který by znemožňoval projev dospívajících dětí (například striktní pravidla, jež by děti omezovala, nebo dominantní člen rodiny, který by držel veškerá práva na rozhodování o tom, co děti smí a nesmí atd.) je běžné, že dítě nemá nevyhnutelné pnutí odejít se realizovat a žít vlastní život (identitu) vně rodinného kruhu.

3. 2. 5 Shrnutí

Pokud se jako u vztahových struktur dcera x otec budu držet psychoanalytické terminologie, bude první případ demonstrovat tzv. "původně negativní mateřský komplex u žen" a druhý "původně pozitivní mateřský komplex u žen".

U těchto dvou rozdílných příběhů jde o to demonstrovat, že komplexová struktura, která vzniká z podmínek, ve kterých se dítě vyskytuje a jež se podílí na slabém, nebo žádném vývoji identity může pocházet z evidentně špatného rodinného prostředí, stejně tak jako ze zdánlivě velice pohodového, útulného a pečujícího rodinného prostředí.

Jestliže jsme již dříve uvedli, že postava matky "zaručuje" v pozitivním případě základní důvěru v život, pocit bezpečí a dostatku všeho co dítě potřebuje a v negativním případě základní strach ze života, pocit, že na tomto světě nejsem vítán a o vše musím bojovat, pak na těchto příkladech jasně vidíme, že zatímco Helena měla přes půl života pocit, že se musí za svoji existenci téměř omlouvat, Marie brala vše, co patřilo k mateřské péči jako samozřejmost. Jednoduše proto, že od dětství zažívala pocit samozřejmosti této péče, tepla, jídla, matčiny pozornosti.

Ženy s původně mateřským negativním komplexem mají přesvědčení, že nemají právo na existenci a že by bylo lépe, kdyby nebyly. Tento komplex se odvíjí ze špatné interakce s matkou. Může se jednat o matky, které děti mít nechtěly, nedokázaly se dostatečně adaptovat na roli matky, matky které jsou přetížené a nebo pro sebe samé nevidí již dítě apod. Tento primární pocit, má hluboké kořeny a v případě terapií se pracuje s pocity viny, jež byly dotyčným nepřímo vnuceny. Takové dítě se snaží získat oprávnění k existenci jakýmkoliv způsobem, někdy se může jednat (jako v případě Heleny) o konstruktivní strategii jak najít místo na světě tím, že se věnuje, někdy až přehnaně, péči o druhé. Naopak ale může dítě rezignovat a uchýlit se k destruktivnímu chování a životu.

V případě žen s původně mateřským pozitivním komplexem se jedná o dobře utvořenou základní důvěru v život a pocit, že vše co potřebuji mám k dispozici. Utvoří se k vývoji tolik důležitý pocit bezpečí, jistoty a mateřské ochrany. Pro ženu je snadné díky stejnému pohlaví se v tomto pozitivním případě s postavou matky identifikovat. Nebezpečí nastává pokud nedochází k odpoutání, k odidentifikování a vývoj vlastní identity se nehlásí o slovo, jako to vidíme v případě Marie. Pokud paralelně s vykonáváním společenské role (v tomto případě matky) nedochází k vědomému budování vlastní identity, může se stát, že ve chvíli, kdy žitá role skončí, a člověk by se měl opřít o vlastní identitu, upadne do prázdnoty a jeho život přestane mít smysl.

Paradoxně pokud porovnáme tyto dva příběhy, Helena ač měla v podstatě od dětství psychiku zjevně narušenou a brzo se potýkala s terapeutickou pomocí, dokázala relativně brzy (když uvážíme prostředí ve kterém vyrůstala a její ranné zážitky) vystavět alespoň v základu stabilní identitu a porozumět pozadí jejího vývoje. Z velké části proto, že byla donucena. Bez nalezení alespoň sebemenšího oprávnění k existenci by nebyla schopna se zapojit do normálního života. Zatímco Marie ve vší spokojenosti zůstala neadekvátně dlouho svému věku v identifikaci s matkou a teprve po odloučení dětí se o slovo přihlásila její vlastní identita.

4 VÝVOJ MUŽSKÉ IDENTITY

Podobně jako dívky se i chlapci identifikují ze značné části s se svou první osobou, jež o ně pečuje, což bývá zpravidla matka. Učení se děje zprvu hlavně nápodobou, vcítěním, přejímáním všeho toho, co od matky přichází a s ní souvisí. To je u dítěte snadné a přirozené, umožňuje to jeho symbiotické a naivně důvěřivé přijímací nastavení. Identifikace je zároveň i reakce na separaci, což se vlastně děje neustále.²⁶

Chlapec má však úlohu složitější v tom, že se od matky jako identifikačního vzoru musí odvrátit a musí svoji identifikaci přeorientovat na postavu otce. Chlapec musí tedy prvotní ženskou identitu zavrhnout a tato složitá proměna si pravděpodobně jako oběť vyžádá ztrátu všeho co je ženské jako např. hluboké vcítování se, zabývání se vlastním duševním životem, nepřístupnost k vlastnímu nevědomí atd. Setkání s čímkoliv ženským v něm též může vyvolávat onu symbiózu s matkou, které se musel v zájmu získání své vlastní pohlavní identity vzdát a proto je pro muže jednodušší úplně ženskou identitu vytěsnit. Získání pevné pohlavní identity tak závisí na odvrácení se od první identifikační osoby a identifikaci s mužskou postavou, čímž je muž vystaven složitému identifikačnímu procesu. Už samotný porod je pro dítě šok, kdy najednou přestane existovat symbióza s matkou a dítě se pomalu začíná od matky vzdalovat. Pro chlapce tento šok je o to složitější, že musí velice rychle opustit připoutání k matce a přeorientovat se na postavu otce, aby co nejdříve získali vědomí jejich skutečné pohlavní identity do které se narodili.

Na druhou stranu z uvedeného vyplývá, že muž má snadnější, připravenější cestu k separaci od matky a k vlastní individuaci. Následkem postupné identifikace s otcem a postupného uvědomování si své chlapecké odlišnosti se chlapec od ženské identifikace distancuje a dochází k vyhasínání všeho, co patří k

²⁶ Poněšický, J. : Fenomén ženství a mužství – psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Praha : Triton, 2003

ženskosti. Pomáhá k tomu i reakce okolí, jež dávají najevo tuto odlišnost. Pro muže je snadnější separace výhodou a postupná nápodoba a identifikace s otcem vede k otcovu vzrůstajícímu zájmu o syna, což opět přispívá k zřetelnější, viditelnější a jasnější individuaci. To ulehčuje I pohlavní odlišnost od matky a společně s ostatními faktory podporuje, ve srovnání s dívkami, vybudování vlastních hranic.

Nutnost odvrácení se od matky, které chlapec ale zároveň byl součástí, ze které se narodil, která jej několik měsíců kojila, boj s prvotní "ženskou identitou" a odvržení identifikace s touto ženskou postavou a tím získání své pravé identity je nezpochybnitelně úkol, který v různých rovinách se v mužově životě neustále opakuje. Je těžší a složitější o to více, že postava matky nezmizí z chlapcova života, naopak je neustále přítomna v těsné blízkosti, zahrnující chlapce svoji láskou a péčí v pozitivním případě či chladem, nezájmem a odmítáním v případě negativním. V obou těchto případech je ale chlapec vystaven tomuto složitému procesu.²⁷

4.1 Vztah syn - matka

Stejně jako u vztahu dcera x otec se jedná o tzv. křížový vztah. S tím rozdílem, že zatímco dcera se ke svému vzoru opačného pohlaví, otci, přibližuje, navazuje s ním komunikaci a vztah, chlapec se musí od svého vzoru opačného pohlaví, matky, vzdalovat a jako identifikačního vzoru se jí zřící. Zároveň ale zůstává v její těsné blízkosti, v její nepřetržité péči a lásce/nedostatečné péči a odmítání, ale pouto není možné s matkou zpřetrhat úplně. Matka a syn jsou provázáni vzájemně velice těsně a pokud nedojde k rozuzlení tohoto vztahu, zanechá to v psychice chlapců výrazné stopy (konkrétní příklady známe i ze životních osudů a

²⁷ Podrobně zpracováno v Badinterová, E. : O mužské identitě. Praha - Litomyšl : Paseka, 2005

tvorby známých osobností).²⁸ Vztah matky se synem je obzvlášť choulostivý proto, že na rozdíl od dcer vstupují v dospělosti synové do milostných vztahů s osobami stejného pohlaví jako je jejich matka. Tedy jako byl jejich prvotní identifikační vzor, kterého se museli zřít. Je jasné, že interakce s ženou podvědomě musí chlapcům připomínat tento složitý proces a aby došlo ke správnému navázání partnerského vztahu, musí se syn naprosto vnitřně oddělit od matky. Pokud k tomu nedojde, zůstávají hranice teritorií nejasné a syn propůjčuje ženě atributy své matky.²⁹ Přírozeným oddělitelem a identifikačním vzorem pro syna je otec. Postava otce by měla chlapci v této počáteční fázi zajistit oddělení od matky a přeorientování na ten správný identifikační mužský vzor co možno nejdříve a od této doby se stát pro chlapce vzorem, podle kterého se u chlapce bude mužská identita vyvíjet.

Důvodů ze kterých může syn zůstat nezdravě připoután k matce a nedojde k dostatečnému oddělení může být mnoho. Ze strany nedostačujícího mužského vzoru se nejčastěji jedná o případ chybějícího otce a absence jiného, zástupného mužského vzoru jakým může být prarodič, strýc či nevlastní otec. Dále nedostatečná funkce otce např. z důvodů pracovních povinností či jiných indispozic, které brání muži plně zastávat funkci otce nebo například příliš negativní postava otce, která chlapce paradoxně udržuje v poutu s matkou místo aby mu ulehčila tento separující proces. Postava otce je pro separaci chlapce velice důležitá. V případě mateřské osobnosti, jež může chlapci ztěžovat odpoutání jde například o nepřiměřené připoutání matky na své dítě a nedostatečná podpora jeho osamostatňování, které může nabýt mnoho podob.

²⁸ Například život a dílo německého filozofa Friedricha Nietzscheho bylo pro otcovu brzkou smrt ovlivněno absencí mužského vzoru v rodině. Byl vychováván matkou a jejími dvěma staršími sestrami.

²⁹ Podrobnější zpracování různých podob vztahu matka - syn nabízí Corneau, G. : Anatomie lásky. Praha.Portál,2004

Můžeme se setkat s tím, že matka je "pouze" nadměrně pečující a veškerou svoji pozornost, péči a lásku věnuje svému synovi, snaží se mu být co nejvíce k dispozici, život mu ulehčit, obětovává se pro něj aniž by si uvědomovala, že by měla spíše napomoci oslabování jejich vzájemného pouta. Může se jednat o matku, která se upnula na děti např. i z důvodů nefunkčního manželství. Můžeme ale narazit i na případ, kdy matka cíleně nechce, aby se od ní syn odpoutal, dokonce mu to zakazuje, používá výčitek, citového vydírání a na sebemenší pokus o osamostatnění reaguje až výhružkami ztrátou její lásky, pomoci a zanevřením na syna.

Vztahových vzorců, které znemožňují, nepodporují, omezují vzájemné odpoutání je mnoho a mají často velice jemné podoby. V každém případě syn, který byl nucen z jakéhokoliv důvodu, s pozitivním či negativním zabarvením vztahu, zůstat připoután k matce a potřeba jeho vlastní nezávislosti a možnost "předintefikovani" byla omezena či dokonce neumožněna má proces napojení se na vlastní mužskou identitu ztížený hned od začátku.³⁰

4. 1. 1 Kazuistika č. 5³¹

Jindřich, šestačtyřicetiletý muž, vyhledal terapii kvůli svému strachu a kvůli symptomům srdeční fobie. Působil dojemem depresivního člověka, který své depresivní rozladění drží v šachu sociálně velmi akceptovaným, velmi kontrolovaným, nutkavě se jevícím chováním.

Vzpomíná si na obraz ze svého života, o kterém říká, že ho zažíval znovu a znovu: Matka se dívá oknem ven a pláče. Padá sníh. Jindřich si myslí, že něco rozbil a nese vinu za matčiny slzy. Nemůže za ní běžet a utěšit ji, je jako ochromený. Tuto scénu zažil mnohokrát, domnívá se, že poprvé ji vědomě prožil,

³⁰ Podrobnější zpracování různých podob vztahu matka - syn nabízí Comeau, G. : Anatomie lásky. Praha. Portál, 2004

³¹ kazuistika uvedena podle Kast, V. Otcové – dcery, matky – synové. Praha, Portál 2003

když mu byly tři nebo čtyři roky. Později ještě zřetelněji pociťoval, že by měl matce něco říct, snad by se jí byl i rád dotkl, ale vždy měl pocit viny, který si mohl spojovat s čímkoli a přitom s ničím.

Jiný obraz ho napadá, když chodil do školy. Často ho bolelo břicho a matka vždy stála u lůžka a říkala: "Kdybych jen mohla něco dělat, kdybych jen mohla něco dělat..." Cítil se bezmocný a ještě měl dojem, že svými bolestmi břicha trápí navíc matku.

Jindřichův otec tvrdě pracoval, nikdo ho tedy nesměl rušit. Jindřich si sotva dokázal vzpomenout na to, že by ho otec v jeho útlejším dětství oslovi. Měl dojem, že je s matkou sám se svými tělesnými obtížemi a se svou neschopností matku utěšit. Otec byl nepřítomný, později se Jindřich dozvěděl, že se snažil zoufale udržet nad vodou malý podnik. Jindřich si vzpomíná na větu, kterou mu otec řekl, když šel poprvé do školy: "Doufám, že teď budeš trochu stabilnější, vždyť s tebou pořád něco je." Jindřich slovu "stabilní" nerozuměl, neodvážil se však zeptat. Cítil z otcovy věty kritiku, ale bylo pro něj úžasné, že ho otec přímo oslovil.

Jindřich líčí svou matku jako laskavou, nejistou, depresivní ženu, která žila pro děti. Matka Jindřichovi vyprávěla, že už jako batole míval často břišní obtíže, ale i přes četné konzultace s lékaři ji nikdo neuměl poradit. Matka, která ač žila jen pro děti, byla vůči svému malému dítěti stále bezmocnější až tato bezmoc zřejmě vyústila v depresivní rozladění, které zase prohloubilo pocit bezmoci v chlapci. Jindřich nabyl dojmu, že musí matku rozveselit. Otec byl natolik zaměstnán vnějším světem, že se s ním nedalo počítat. Jako chlapec si dával za vinu, že jeho matka je depresivní a že ji přináší zklamání. Nesměl ven, jestliže nebylo úplně mírné počasí, aby nenastydnu. To mu zprostředkovalo pocit, že je i vzhledem k ostatním dětem outsiderem, že k nim nepatří. Jindřich se v důsledku toho snažil být nejlepší ve škole a tam také získával pozitivní hodnocení.

Když bylo Jindřichovi pětadvacet let, oženil se se ženou, která musela být opakovaně hospitalizovaná kvůli depresím. Tehdy ho jeho matka utěšovala, že mívala také těžké deprese, ale v průběhu života se to zlepšilo. Měl s ní tři děti, dva syny a dceru, ke kterým choval dobrý, vřelý vztah. Všechno se zdálo v pořádku, ve vztahu k ženě prožil, že byl někdy schopen ji rozveselit a že ona díky jeho spolehlivosti prožila bezpečí, jaké ve svém životě dříve nepoznala. On se vůči ní zdaleka necítil tak bezmocný jako v dětství vůči matce. Ale pak potkal ženu, která mu dala na vědomí, že ho vnímá jako atraktivního muže.

Reagoval v rámci své povahy odmítavě, disciplinovaně a snažil se tyto svody vytěsnit, mít vše pod kontrolou. Začaly se ale dostavovat "erotické fantazie". Na tyto stále naléhavější situace svádění reagoval Jindřich neurotickým onemocněním srdce spojeným s velkým strachem ze smrti. Kvůli tomuto strachu navštěvoval různé lékaře a teprve až na doporučení jednoho lékaře nakonec vyhledal terapii, aby se v ní tímto strachem zabýval.

4. 1. 2 Rozbor kazuistiky

Zde vidíme, že nedostatečně pozitivní vztah mezi Jindřichem a matkou byl pro něj tak závažný, že došlo k somatizaci jeho vnitřního problému.

Podobně jako u vztahů dcer s matkami, i zde má matka zajistit synovi pocit bezpečí, tepla, hojnosti všeho, co k životu potřebuje a tím základní důvěru a pocit oprávnění k existenci.

Jindřich vycházel z tohoto vztahu s pocitu viny za smutek své matky a oprávnění k existenci se snažil zajistit tím, že se pokoušel matku rozveselit. O co více se mu to nevedlo, o to více se utápěl v pocitech, že je to jeho vina a nemá právo na život. V neposlední řadě jako kdyby manželstvím se ženou, která měla stejné problémy jako jeho matka chtěl právo na život vykoupit.

Úzkostná, bezmocí naplněná vazba mezi Jindřichem a matkou mu nedala dostatečný pocit důvěry v život. Takový muž zůstane ve vztahu k matce dlouho

příchýlný, snaží se matku zachránit, pomoci jí, napravit tak své pocity viny a tím se jeho separace a vlastní vývoj oddaluje, ztěžuje, odkládá. Navíc v tomto konkrétním případě postava otce byla více méně absenční a tím tedy separace od matky a identifikace s otcovskou postavou byla pro Jindřicha v podstatě neumožněna. Pokud chlapec nemá k dispozici mužskou osobnost, je strach se separace bez vhodného objektu na který by se mohl "přeidentifikovat" tak veliký, že raději zůstane nadále v identifikaci s matkou.

Jindřich svoji "neúspěšnou roli" dítěte v rodině kompenzoval školními výkony a úspěchy. Ač nebylo prostředí viditelně negativní a nedocházelo k jasným známkám zanedbávání dítěte, nebyla vazba matky s Jindřichem dostatečně pozitivní, aby zprostředkovala důležité pocity milovanosti a radosti z jeho přítomnosti – v řeči Vereny Kast se tato vztahová struktura nazývá "původně negativní mateřský komplex u muže".

Jindřich zůstal uvězněn v pocitech viny a v zodpovědnosti, že musí matce pomoci, rozveselit ji. Takový lidé zůstávají často ve vztahu k matce velmi připoutání, nejsou schopni se oddělit a mají strach ji opustit. I vnitřně nedochází k odpoutání a přenáší tento komplex do dalších vztahů se ženami. Jindřichův nevyřešený vztah s matkou je evidentní i z manželství se ženou, která má stejné problémy jako matka.

Velmi důležitým ukazatelem na nevyřešenosti Jindřichova vztahu s matkou je jeho strach ze smrti. Jindřich po letech relativně spokojeného manželství začal prožívat svody s typem žen, jenž neodpovídaly osobnosti ani jeho matce ani manželce. Přes pokusy o disciplínu a vytěšňování těchto situací se tyto situace naléhavěji dostávaly do jeho vědomí. V těchto chvílích Jindřich prožíval neurotické srdeční onemocnění spojené s obrovským strachem ze smrti.

V těchto situacích bychom mohli spatřit probuzení nové kvality animy v Jindřichově psyché. Jedná se o aspekty ženské osobnosti, které Jindřich nepoznal ani u své matky a pravděpodobně ani u své ženy. A oživení jiných ženských

obrazů ve vlastní psychice si zakazuje. V psychoanalytickém jazyce symbolizuje rozloučení, rozchod, oddělení, konec. Jindřich se skutečně od své matky neoddělil a strach, který ve chvílích, kdy na něj útočí "svůdné ženy", tedy aspekty ženskosti, které nezapadají do mateřského komplexu, jen demonstruje skutečnosti, že je Jindřich dosud vnitřně neoddělen od své matky a nepřekročil stín mateřského komplexu.

4. 1. 3 Kazuistika č. 6 ³²

Asi čtyřicetiletý muž, dejme tomu Jan, vyhledal terapii sám. Nejprve o sobě vyprávěl, že je velmi smyslný muž a smyslnost je v jeho životě důležitá. Velice rád a dobře jí a přestože jeho váha není ideální, nehodlá nic měnit. Rád si užívá, cestuje, samozřejmě má rád ženy, zábavu a vůbec život ho baví.

Jan je velmi nadaný, ale zjevně málo schopný ze svého nadání něco udělat. Přerušil tři učení, jedno dokončil. Pracoval jako umělec a byly mu otevřeny různé umělecké směry. Mluvil zaníceně o svých nápadech, ale neměl žádné dílo, které by mohl ukázat. Našly se jen jednotlivé "pokusy", protože velká věc se ještě nedostavila. Tvrdil, že velká věc určitě přijde, za předpokladu, že bude dost trpělivý a vydrží čekat. O svých kolezích umělcích mluvil s despektem, že drou jak mezci, pořád někde své věci vystavují a publikují, ale neudělají pořádnou věc. Má hodně zájmů, ale chvíli dělá to a pak ono. Pracovní disciplína také není jeho silná stránka a v každodenním životě mu chybí struktura. Vždy čekal na to, že se práce zevnitř nevyhnutelně vnutí. Vždy začal s náčrty a poznámkám, ale tam také vždy skončil.

V oblasti vztahů měl problém se vázat. Je dvakrát rozvedený. Sám od sebe neměl nikdy potřebu se ženit. O svých svatbách se vyjadřuje tak, že ženy vždy ví, jak k tomu člověka dotlačit. Uznává, že má respekt k lidem, kteří vědí, co chtějí a

³² Ibid

také, že má vysoké nároky na partnerky. Partnerky ho měly především obdivovat, užívat jeho bohatství, sdílet s ním jeho smyslnost. Měly mít v sobě něco mateřského, ale vypadat měly mladistvě.

Partnerky mu vyčítaly, že nedodrží to, co svým způsobem sliboval. Zprvu na něm vnímaly vřelost, schopnost vcítit se a soucítit, empatii, klid a schopnost pomoci. Takový prý také je. Když však přijdou problémy, uteče. Říkal, že celý ten vztahový zmatek je pro něj příliš komplikovaný, že se snad jednou objeví ten správný člověk, se kterým by to prostě šlo.

V pětatřiceti měl krizi. Tehdy se dostavilo cosi jako "zhnusení životem", kupily se známky rezignace a pochybností o sobě. Kolotoč partnerství se v jeho vnímání začal otáčet stále rychleji. Choval v sobě stále více pocity vzteku "vůči světu", který mu nedával to, co mu přece vlastně příslušelo. Na otázku, co by mu vlastně příslušelo odpověděl, že přece svět musí někomu jako je on uvolnit rámec, ve kterém by mohl rozvíjet své talenty. Tyto návaly rezignace se dostavovaly stále častěji až se pokoušel své nálady zahnat alkoholem. Když se to dařilo stále hůř, vyhledal terapii. Mluvil o nepříjemném životním pocitu, že prožívá ztrátu smyslu, permanentní vztahové krize a problém s alkoholem.

Při pokusech popsat rodinu vzpomíná, jak pobýval spolu se všemi dětmi (bylo jich celkem pět, Jan byl nejmladší) často v kuchyni spolu s babičkou a matkou, které obě vařily, otec tam byl a něco popíjel a všichni si povídali a byli veselí. Místnost byl plná, trochu chaos, ale všichni měli dobrou náladu a smáli se.

Matka ráda vařila, ale jinak ji domácí práce moc nebavili. Často chodil do školy ve špinavých šatech. On a jeho sourozenci nechodili pravidelně do školy, často byla výmluvou nemoc. Otec hodně pil, ale doma to nikdo neřešil, pro nikoho to nebyl problém. Soudí, že doma si mohl každý dělat co chtěl, a ikdyž doma nebylo úplně naklizeno, hlavně že byli všichni pohromadě a veselí.

Matka zemřela právě v jeho 35 letech. Nejprve si myslel, že se s matčinou smrtí nevyrovná. Bylo mu líto, že matka měla takový život s jeho otcem, ikdyž to neřešila, ale nakonec se utěšoval, že to ji to jako děti vynahradily.

4. 1. 4 Rozbor kazuistiky

Zjednodušeně bych mohla k interpretaci této kazuistiky použít tato slova:

"Komplexy, které jsou zprvu prožívány jako v životě velmi podpůrné, se mohou následně ukázat jako omezující, jestliže v určitém věku nedojde k přiměřenému odpoutání."³³

Z popisu Janova života a popisu jeho vzpomínek na rodinu a atmosféru v rodině není pochyb o tom, že jako děti takovéto mateřské pole prožívaly pozitivně s pocity radosti a sounáležitosti, ale právě proto Jan nikdy vlastně atmosféru rodiny opustit nechtěl a neopustil a i když byl již dvakrát ženatý. Podobnost se strukturou jeho vlastního života je více než velká, Jan se co nejvíce pokusil beze změny mateřské pole přenést do svého života a kdyby bylo po jeho, nejraději by setrval v bezstarostném veselí rodiny. Sám říkal, že se ženit nechtěl. Poukazuje to na nezpřetrhané spojení s původní rodinou, respektive s mateřským prostředím, která dávala dětem pocit, že u ní doma mají vše, co potřebují a nemusejí nikam odcházet (založit novou rodinu s partnerkou).

Na základě rodinné atmosféry, která byla prostoupena osobností matky a babičky (obě ztělesňovaly mateřské pole) si sice Jan vytvořil pozitivní vztah k životu, užíval si a prožíval život jako zábavu ale stejně jako v rodině mu v něm chyběl řád, disciplína, ctižádost, pořádek. Typické bylo jeho očekávání, že život a svět jsou tady jako matka, která vše poskytuje, živí a obdivuje. V rovině jeho vztahů se jeho očekávání, že vše dostane bez námahy jako doma projevilo tím, že

³³ Kast, V. : Otcové – dcery, matky – synové, str. 33. Praha : Portál, 2004

opravdu očekával, že nemusí pro vztah a partnerku nic dělat a vztahy se mu nedařily.

Otec v rodině přítomen sice byl, ale jeho úloha identifikačního vzorce chyběla. I z toho důvodu v rodinném veselí, které vytvářela matka s babičkou chyběl řád, povinnost vůči škole, pořádek a vedení dětí.

Po smrti matky byl najednou Jan ve světě a sám v sobě ztracen. Původně pozitivní mateřské prostředí stalo pro Jana vězením. Silná identifikace s "mateřským polem", která ho nenaučila osamostatnění a neumožnila odpoutání a nedostatečná funkce otce, který by mu vytvořil řádný vzor způsobili, že Jan se v životě ztratil. Dosud existující vzorec života se smrtí matky zmizel a Jan neměl ve svém životě vybudovaný svůj vlastní vzorec žití.

I když se dvakrát oženil, ve skutečnosti nikdy neopustil rodičovský dům. Ve skutečnosti se Jan nikdy žádnému vztahu neodevzdal. Dosti často se muži s tímto komplexovým založením stále hledají mateřskou bohyni a proto jim žádná pozemská žena nestačí. Problém se závazky a ponořením se do vztahů mívají I proto, že se v podstatě bojí rozchodu a odloučení, k čemuž konkrétně u Jana ani v prvotním vztahu nikdy nedošlo. Jestliže vypuzení z "mateřského ráje" nelze prožít jako něco, co sice bolí, ale také vytváří nové otevření, které umožňuje žít vlastní život, pak se život bez mateřského ráje stává mrtvým a identita muže zůstává neobjevena. Rozloučením se sice bojí pocit sounáležitosti a žádá si, aby člověk zorganizoval život podle vlastního já, ale dává příležitost žít vlastní Já. Tato situace u Jana nastala až smrtí matky a také vidíme, že jelikož vlastní já vybudované nebylo, ocitl se Jan v prázdnotě.

Rodina držela pohromadě proti světu, na jehož požadavky byli schopni reagovat jen pospolu a najednou byl Jan proti tomuto světu sám. Zčásti přenesl svůj mateřský komplex na sestru, které se podařilo vytvořit podobnou atmosféru, ale nefungovalo to stejně jako v případě původního, rodinného prostředí.

V této situaci nezbyvá, kromě kompenzačních strategií, které stejně nevedou k vyřešení problémů, nic jiného než s několikaletým zpožděním začít vlastní identitu budovat.

4. 1. 5 Shrnutí

Postava matky je důležitá, aby zprostředkovala základní důvěru v život, pozitivní hodnocení samotné existence dítěte, pocit bezpečí, hojnost všeho, co dítě potřebuje a tento aspekt mateřské postavy se shoduje se vztahovou strukturou dcera x matka.

U chlapců se ale v interakci s matkou jedná o již zmíněnou složitou potřebu separace a "přeidentifikování" na postavu otce, aby mohli vykročit ke své opravdové identitě. K tomuto těžkému úkolu jim může pomoci nejen dostatečně stabilní a podnětná osobnost otce, ale i moudré mateřské puzení chlapce k osamostatňování. Matka zde má paradoxní úkol dávat chlapci lásku, pocit bezpečí, ochrany a zázemí, ale zároveň ho z mateřského pole "odhánět".

V první kazuistice jsme viděli, že mateřská postava nevytvořila v chlapci dostatečně pozitivní pocit ze života, základní důvěru a ochranu, naopak převládaly vůči životu pocity negativní, pocit bezmoci vůči životu, pocitů viny za deprese matky a z neúspěšných pokusů pomoci i pocit viny za vlastní život. Protože nedošlo k překonání tohoto komplexu a ke zvědomění psychického nastavení, přenášela se komplexová struktura dál do života a budoucího vztahu. Jindřich sám byl svým vnitřním vyladěním depresivní člověk a život prožíval obtížně. Teprve problémy se kterými přišel na terapii mu otevíraly dveře k vlastní individuaci a dávaly mu klíč k vlastnímu komplexovému nastavení.

V druhé kazuistice jsme sice viděli, že pro dítě mateřská postava základní pozitivní nastavení k životu zprostředkovala, ale z mnoha faktorů toto pozitivní

nastavení v dalším životě může pozitivním nezůstalo. Pokud by tato původně pozitivní komplexová struktura měla být zachována pozitivní I nadále, muselo by dojít též k včasnému oddělení od postavy matky, k identifikaci s mužskou postavou. Zde hrálo roli celkové prostředí rodiny, že původně získaný pozitivní přístup k životu se změnil spíše v nekonstruktivní fungování Jana.

Samozřejmě u obou kazuistik vidíme, že zde scházela postava otce. Otec byl sice v rodině přítomen, ale nezastával roli otce tak, aby u obou mužů bylo umožněno zdravé oddělení od postavy matky a přeorientování na vzor otce. Ani u jednoho z mužů tím nedošlo k separaci od matky a napojení na svoji mužskou identitu. V tomto procesu jim nenapomáhaly ani matky. "Dobrá" matka dává životní pocit bezpečí, dostatku potravy, lásku, péči a ochranu, ale také ve správnou chvíli přispívá k separaci dítěte, u synů obzvláště.

Původně negativní mateřský komplex u Jindřicha neumožnil, aby se s veškerou důvěrou ponořil v pozitivní a radostný pocit ze života a původně pozitivní mateřský komplex u Jana se v pozdějším věku změnil na negativní právě proto, že nedošlo k včasnému oddělení, k vypuzení do vlastní zodpovědnosti a osamostatnění.

4.2 Vztah syn – otec

Prvotní úkol otce, jak jsem již osvětlila, spočívá v úloze pomoci synovi od separace ze symbiózy s matkou. Uvědomění si odlišené identity od identity matky a navázání vztahu s otcem jako identifikačním vzorem pro vybudování mužské identity u syna. Otec se od chvíle, kdy se na něj chlapec přeorientuje jako na identifikační vzor, kdy pochopí, že se musí vzdát splnutí s matkou, zavrhnout ji jako vzorec pro svoji identitu a že otec je ten, který mu pomůže vybudovat si svoji pohlavní identitu, dostat se ke své opravdové identitě, stává

nezpochybnitelně velkým hrdinou a chlapec napodobuje vše, co u táty vidí už proto, že se musí nějak poprat se "zbytky prvotní ženské identity" a od někoho se naučit co to znamená narodit se jako muž. Úzký vztah s dospělým mužem má posilovat chlapcovu identitu a zbavit se splynutí s matčíným tělem.³⁴

Co se děje, pokud otec v rodině chybí nebo nezastává dobře svoji roli otce a není v chlapcově blízkosti ani jiná osoba nahrazující roli mužské autority jsme na předešlých dvou příbězích viděli. Vztahových vzorců a podob rodinného soužití je nespočetně a proto nemůžu samozřejmě považovat uvedené příběhy za všeobecně platné vzorce, ale je bez pochyb, že absence mužského vzoru má na chlapce a vývoj jeho mužské identity vliv a některé znaky jsou společné.

Na samém počátku stojí chatrný vztah ke své pohlavní identitě, k sobě samotnému jako k muži. Problémy v navázání vztahu s vlastní pohlavní identitou muže můžou zanechat následky v nehodnotném prožívání sebe jako muže v otázkách přitažlivosti pro opačné pohlaví, sexuálního života, celkově vlastní tělesnosti a přijímání svého těla. Nejen u žen se objevuje negativní hodnocení vlastního těla.

Jestliže matka má funkci ochrannou, zabezpečující, rozdávací lásku a bezpodmínečné přijetí, pak otec má syna z této symbiózy vyvést ven do vnějšího světa, dávat hranice a výzvy k překonávání, učit řádu a disciplíně, učit spojení s reálným světem, zdravým sebeprosazením, ukazuje mu mužské vztahování k ženě a mnoho dalšího. Syn toto vše u otce vnímá jako model toho pravého chlapeckého chování a proto by vše mělo probíhat se zvláštním důrazem a vědomě, protože I syn se jednou stane otcem a manželem a čeká na něj podobný úkol. Je tedy žádoucí aby před malým chlapcem stál dostatečně "dobrý" identifikační vzor. Chlapec se učí vyznávat ty samé hodnoty co otec, učí se i podobnému nahlížení na svět, dovednostem, koníčkům do kterých ho otec uvede, profesnímu směřování atd. samozřejmě pouze do fáze revolty, kdy pod nutností

³⁴ Badinterová, E. : O mužské identitě. Praha – Litomyšl : Paseka, 2005

separace od celé rodiny ponechá pouze to, co pro svět mladistvého má smysl a význam.

Nicméně je mužský vzor pro chlapce více než důležitý. Nejen že se potřebuje při odpoutávání ze symbiózy s mateřskou identitou, která je odlišná od jeho vlastní přeorientovat na jinou, mužskou postavu a začít se identifikovat s ní. Ale potřebuje i dobrý vzor pro vývoj ke svému mužství od kterého by se mohl svému úkolu být mužem učit.³⁵

4. 2. 1 Kazuistika č. 7³⁶

Mladý, třicetiletý muž Josef, vyhledal pomoc z důvodů jak to sám pojmenoval "mnohočetných životních neúspěchů" ze kterých neví, jak se má vymotat. Podle jeho slov je prostě neschopný člověk. Působí jako hodný, plachý, nesmělý hoch s malou vadou zadrhávání v řeči. Hlavně když vypráví o svém otci a o tom, jak ho zklamal viditelně znervózní a zadrhávání v řeči se zhorší.

Zaměstnání má jako prodavač, je v něm celkem spokojen, ikdyž podle jeho slov dělá práci I za ostatní, ale je rád, že nějaké zaměstnání má, protože žije s rodiči na malém městě, kde je práce málo. Nemá velké životní plány, rád by si zařídil své bydlení, našel si nějaké slušné děvče, jak říká jeho matka, ale je prostě neschopný, jak říká otec budižkničemu. Moc kamarádků nemá, protože ho rodiče mezi spolužáky a ostatní děti moc nepouštěli. V kolektivu v práci vychází se všemi celkem dobře.

Jako jediný syn svých rodičů je dítě obletované, milované a hlídané, ale podle něj se narodil spíše pro svojí matku než otce. Otec je velice schopný, chytrý a zaměstnaný člověk, od mala se snažil aby z Josefa také "něco" bylo, ale jak Josef neustále tvrdí: "to bych nesměl být takový nemotora".

³⁵ podrobně o roli otce z kulturně-historického hlediska pojednává Zoja, L. Soumrak otců. Praha : Prostor, 2005

³⁶ Kast, V. : Otcové – dcery, matky – synové, str. 33. Praha : Portál, 2004

Ve škole mi to nešlo a otec mě vždycky strašil, že za každou špatnou známku nedostanu večeři. Maminka byla hodná, bránila mě, ale doma měl hlavní slovo otec a protože ze mě chtěl něco mít, volil tvrdé výchovné metody říká omlouvavě Josef. Josef svého otce obdivoval proto jak je šikovný a schopný a chtěl být jako on, ale prostě to nešlo. Čím dál více slýchal, že je k ničemu, že je neschopný a Josefovi bylo líto, že otce zklamal. Připadal si podle otce méněcenný.

S obtížemi se vyučil prodavačem, ale mrzí ho, že otce zklamal a je pouhý prodavač. Žije s rodiči v baráčku, ale s otcem mají chladný vztah, protože prý ho Josef zklamal. S matkou vychází Josef dobře, ta se o ně celý život dobře stará, udržuje domácnost a má Josefa moc ráda, žije pro něj.

Josef nemá velké plány. Chtěl by normální život s rodinou. Samozřejmě by byl nejšťastnější, kdyby alespoň na chvíli viděl, že udělat něco, za co ho otec obdivuje, ale sám říká, že to se nestane. Ale podle jeho slov se mu v ničem nevede a neví, co má dělat.

4. 2. 2 Rozbor kazuistiky

Tento příběh je typický pro negativní otcovský komplex u syna. Životní pocit, že malý chlapec je neschopný a velký otec je úžasný, schopný. Podstatným aspektem tohoto komplexu u syna je to, že platí otcovy zákony, což v důsledku znamená, že zákony syna neplatí a pokud syn není dostačující na zákony otce, pak je celkově nedostačující a vlastně "k ničemu". Jestliže syn proti tomuto nemůže rebelovat – protože kdyby to udělal, ztratil by otcovo požehnání úplně – propadne do extrémních pocitů nicotnosti. Ty jsou spojeny s pocity studu a viny.

Josef sice měl vzor otcovské osobnosti a měl mužský identifikační vzor, ale tento vzor jej "zapudil" jako právoplatného, obdivu hodného syna proto, že byl "neschopný" a tím pádem se u Josefa nerozvinulo pozitivní sebehodnocení a nedošlo k potřebnému napojení na svoji mužskou identitu. Místo toho cítil Josef pocit viny za to, že je neschopný, k čemuž opakované snášení trestu a ponižování

vede. Z toho vyplývá marný pokus chtít se "nejvyšší instancí" zavděčit a pokud to nevyjde, syn cítí provinění že otce zklamal jako je to u Josefa.

Další aspekt negativního otcovského komplexu u syna spočívá v tom, že syn není povzbuzován k vlastní cestě, k cestě "na kterou má", ale že má kráčet cestou, kterou mu vytyčil otec. Jestliže otec rozezná synovu povahu a nebude nutit syna jít jeho cestou, může to mít méně negativní důsledek na vývoj identity syna. Čím více však otec vidí jen sebe a čím více tento pohled ovlivňuje i jeho vidění syna, tím fatálněji se tato zdánlivá "starostlivost" projeví. Zde je přetěžování více než zřejmé a Josef za své nedostačující schopnosti viní sám sebe a zůstává polapen ve vlastním sebeznehodnocování.

Pro takto negativní hodnocení otce, nemůže syn zažít pocit sounáležitosti se svým identifikačním vzorem, který je pro něj důležitý, aby se začal cítit dobře jako příslušník mužského pohlaví a získal tak pevnou pohlavní identitu. Ač se jedná o negativní vztah mezi otcem a synem, není syn propuštěn do vlastního života a zůstává polapen v tomto zklamávajícím vztahu.

Protože matka byla stejně podřízená otci jako syn, nenacházel v ní Josef pomoc z této situace. Předem byla zapovězena jakákoliv vzpoura a proto Josef zůstal uvězněn v jeho životním pocitu neschopnosti.³⁷

4. 2. 3 Kazuistika č. 8³⁸

Františkovi je devětačtyřicet let. Působí vysloveně přátelsky a při vyřizování záležitostí vnějšího života spolehlivě. Je zdatný, aktivní, výkonný, dynamický a chytrý. Považuje za smysluplné sesbírat co možná nejvíce vědění specifického pro jeho pozici a v pravou chvíli také ukázat, že je má. Úvahy o otázkách, na které není jasná nebo snad vůbec žádná odpověď, přenechává filozofům a psychologům. Je nadaný, ví to a užívá si toho a velmi obratně zachází se slovy.

³⁷ Srovnatelné prožívání negativního vztahu syna s otcem nalezneme u Franze Kafky v Dopisech otci, str. 163 - 213. Praha : Akropolis, 1996

³⁸ kazuistika uvedena podle Kast, V. Otcové – dcery, matky – synové. Praha, Portál 2003

Rád mluví, nahlas a mnoha slovy. Určitý typ žen mu ve vytržení naslouchá, protože když mluví, zní to vždy významně, I když to, co právě vyhlašuje, vůbec význam nemá. Věří v předpisy ve smyslu "hlavně žádné nerozumné experimenty". Ví velmi přesně, co je správně a co špatně, a k soudu o tom dospívá na základě zvážení situace a jejího srovnání s tím, co už tu bylo. Sám není příliš kreativní a ví to také, ale má velkou schopnost proměnit ve skutek myšlenky druhých lidí, pokud se mu nezdají příliš riskantní. Ví o sobě, že je správný muž a že být mužem je dobré. V rozhovoru je nápadné, že často vypráví o významných mužích, kteří ho podporovali a nikdy se proti nim nevzbouřil, vždy pro něj byli velkým vzorem. Sám své zásluhy a úspěchy nevyzvedává, ikdyž rád mluví o svém vzestupu v povolání, který byl kontinuální a rychlý. Jeho starostí je, že přinejmenším v příštích letech nemůže postupovat dál. Chybí mu další výzva.

O své rodině moc nemluví, má ženu a dvě dcery. Sice má špatné svědomí, že jako každý ve vedoucí pozici má na rodinu málo času, ale jeho konstatování je bez emocí a Františkům hlavní zájem směřuje na jeho profesionální kariéru a neustále nové výzvy jak si své schopnosti dokázat. Když se František dostane do situace, kdy nečelí novým výzvám, padá na něj splín a pocit méněcennosti.

Stejně jako František měl I jeho otec akademické vzdělání. František si vzpomíná, že když se jako malý vřítel do otcovy pracovny, byl otec nejprve nabručený z vyrušení, ale vždy když zjistil, že je to syn, kdo ho vyrušil, rozzářil se. Otec s ním brzy mluvil o tom, co četl, I když syn ještě vůbec nerozuměl, o co šlo. Velice brzy spolu diskutovali o etických problémech a malý syn byl školen v sókratovském dialogu. Otec-akademik se velmi zřetelně ztotožnil s kulturními a duchovními hodnotami. František s ním směl příležitostně jít I na "mužskou procházku". František věděl, že je synem otce, který má od ostatních mužů respekt.

Františkova matka se znamenitě starala o domácnost a obě sestry ji pomáhaly. Ale matka a sestry měly svůj vlastní svět a otec a já jsme měli náš svět. Když

jsem byl nemocný, žil jsem na matčině světě, ale jinak nebyla důležitá. Otec byl muž, který v domě zářil. Matka dávala pozor na to, aby nebyl vyrušován. Jen já jsem ho směl rušit. S otcem jsme neoddělitelně patřili k sobě.

4. 2. 4 Rozbor kazuistiky

Na příběhu Františka můžeme vidět velice "zdařilou" a silnou identifikaci s otcem, až "přeidentifikování", které vede k tomu, že František splynul s osobností otce a bez vzpoury přejal vše, co se od otce naučil, hodnoty, ideje a nevytvořil si vlastní názory a postoje. V příběhu také vidíme, že František neodporuje ani žádnému jinému muži, který pro něj znamená autoritu srovnatelnou s otcem. Akceptuje autority a přizpůsobuje se.

Františkovo silné vědomí své mužské identity vidíme z jeho přesvědčení, že je dobré být mužem. Od otce získával pozitivní reakce na to, že se narodil jako muž, tedy jako otcův syn a to mu dalo vědomí jakéhosi privilegovaného místa v rodině. "Byl jediný, kdo ho směl rušit" – to jasně demonstruje upřednostňovanou Františkovu pozici v rodině. Jak sám hodnotí, matka a sestry se staraly o domácnost o jejich pohodlí a oni si žili ve "svém" mužském světě. Pravděpodobně tak vnímá František I svoji manželku a dvě dcery. On sám se soustřeďuje na tzv. mužský svět.

František nepochybně díky otci získal pozitivní vztah k sobě jako muži, naučil se všem dovednostem jak obstát ve vnějším světě, umět se prosadit, být váženým, dobrým občanem a být úspěšný ve svém oboru. Vše toto nepochybně patří mezi pozitivní otcovský komplex. Ale jako u ostatních původně pozitivních komplexů I zde se může původně pozitivní komplex proměnit v negativní a zablokovat vývoj vlastní identity pokud nedojde ke včasnému odpoutání od vzoru a rozvíjení naší vlastní individuality, tedy nedochází k individuaci.

František byl velice dobře připraven pro život a byl velice nadaný a schopný. Naučil se však svoji identitu stavět na svých dobrých výkonech, na neustále se

objevujících výzvách, které od něj vyžadovaly aby opět a znovu prokázal své schopnosti a mohl stoupat ve své kariéře dál, jak ho to naučil otec a byl za to brán otcem vážně. Když ovšem nemá možnost projevit, ukázat, uplatnit své schopnosti připadal si méněcenný. Pro muže s tímto komplexem je těžké akceptovat, že nemají možnost kráčet ve svém úspěchu dál. K pocitu vlastní hodnoty potřebují neustále nové příležitosti jak projevit svá nadání, schopnosti a vše, čemu se naučil. "Běžný" rodinný život považoval František za fungující samozřejmost, ale kdyby měl žít jen tímto, neměl by pro něj život smysl.

Jeho vztah k ženám je podle něj bez problémů. Ženy v jeho životě, počínaje matkou se vždy staraly o jeho pohodlí a chod domácnosti. Problém by nastal ve chvíli, kdy by se žena začala proti této roli bouřit.

4. 2. 5 Shrnutí

U obou variant vztahu otec a syn, jak původně negativního otcovského komplexu, tak původně pozitivního otcovského komplexu, jsme mohli vidět, že vztah se svým identifikačním vzorem, otcem má u obou variant vliv na prožívání vlastní mužské identity, mužského sebeprosazení, mužského sebehodnocení, na sféru výkonu, veřejného projevu (může být jako v příběhu Josefa spojen s obtížným mluveným vyjadřováním), úspěšnosti a společenského uznání atd.

Zatímco Josef neměl možnost se přes negativní hodnocení otce spojit se svou identitou a prožívat sám sebe jako polnohodnotného muže a žít aktivní, úspěšný život, nebo minimálně úspěšně prožívaný, František tohoto díky privilegii u otce dosáhl velice snadno a v životě se mu vedlo, ale svoji identitu postavil pouze na úspěchu a neustálém pokroku v kariéře. V případě, že tuto možnost František neměl, prožíval srovnatelné pocity méněcennosti a nicotnosti jako Josef.

Františkovi se dostávalo pozitivní pozornosti otce a při diskusích s otcem mu ani nevadilo, že to o čem diskutují nerozumí, ale cítil že je otcem brán vážně.

Tento pocit Josefovi absolutně scházel. Také měl pozornost otce, otec v rodině nechyběl, ale pozornost Josefova otce byla naplněna znehodnocováním a negativním hodnocením Josefa.

U obou mužů nedošlo k překonání jejich otcovského komplexu. Ani u jednoho nenastala fáze separace od obrazu o nich samých, jež jim předkládal jejich identifikační vzor, otec. Ani u jednoho se přirozeně nespustil proces individuace, který vede člověka k sobě samotným, nehledě na představy, které do nich vkládali rodiče, resp. jejich identifikační vzor a tak jim "modelovali" jejich identitu.

U Josefa můžeme vidět, že neustálé znehodnocování a ponižování identifikačním vzorem ho uvěznilo v představě neschopného člověka a u Františka můžeme vidět, že privilegované místo po boku svého identifikačního vzoru jej nenaučilo rozvinout vlastní osobnost, oddělenou od osobnosti otce. Opět zde hraje velice důležitou roli včasné oddělení od identifikačního vzoru. Ať už jde o pozitivní komplex nebo negativní komplex, vždy separace od identifikačního vzoru a přimknutí se k individuální identitě hraje velice důležitou roli.

Zároveň je velice složité se od těchto vtisknutých komplexů odtrhnout, protože se vytvořily v interakci s osobou pro nás velice důležitou, proto mají na nás takový vliv a jejich zavržení je vlastně částečné zavržení našeho identifikačního vzoru. Konkrétně pro muže by to znamenalo po tom, co se složitě musel vzdát matky jako prvotního identifikačního vzoru, by se musel nyní vzdát otce a jeho představ. Ale aby se mohl vzdát něčeho, musel by mít náhradu a v případě nevystavěné identity se člověk zřeknutím dosud uznávaného vzoru vrhá do prázdnoty, kde vlastní opora chybí. Nicméně v případě obou příběhů můžeme vidět, že identita nepostavená na jejich opravdové, ale spíše na "vnucené" představě je přivádí do pocitů, které se odstraní jedině tak, že překročí tyto komplexy do zmíněné prázdnoty a tím se přiblíží sami k sobě.

5 DYSFUNKCE PRIMÁRNÍ RODINY

Optimální individuace je přímo závislá za úrovní naší identity. A zároveň „Zdravá identita spočívá na zdravé sebeúctě. Je v ní obsažena důvěra v sebe a hodnota, kterou si přisuzujeme.“³⁹ V případě prostředí primární rodiny a primárních vztahových struktur s otcem a matkou umožňujících jedinci utvořit si pozitivní sebehodnocení a stabilní identitu, má jedinec snažší cestu k sobě samému i k životu jako takovému, pokud podmínky primární rodiny umožnily jedinci pozitivní sebehodnocení získat. Samozřejmě i negativní rodinné prostředí může naopak jedince k seberozvoji a produktivnímu životu stimulovat. Avšak proces potřebný ke zpracování rodičovských komplexů a vyrovnání se s deficitem nenaplněných potřeb zdravého vývoje identity jedince si žádá více času. Jedinec, který pro zdravý vývoj vlastní osobnosti neměl průměrně harmonické podmínky je v individuálním procesu právě pro absenci základní pozitivní identity zablokován. Individuační vývoj takové osobnosti nemá potřebný základ, jakým identita jedince nutně je.

Mnohdy však dochází u takovýchto jedinců k destruktivnímu způsobu života, jež nám v hlubším pohledu do problému jedince odhalí negativní sebehodnocení, pocity viny za vlastní existenci, pocity neoprávněnosti k životu, nepřijetí sebe samého rostoucí až k nenávisti. Takové sebepojetí jedince si nalézají dost často cestu životem, jež má známky sebedestrukce.⁴⁰ Někdy až zoufalé pokusy o získání důkazů o vlastní hodnotě a ceně atd. V těchto případech destruktivního životního stylu už se ale spíše často jedná o jedince s patologickou strukturou osobnosti.

³⁹ Corneau, G. : Anatomie lásky, str. 33. Praha : Portál, 2004

⁴⁰ např. děti pocházející z rodin alkoholiků, drogově závislých, týrané děti atd.

5. 1 Role sociálního pracovníka

Takoví jedinci se velice často pohybují na hraně společnosti a většinou mají problémy se znovu začleněním. Díky široké síti sociálních služeb se takovými jedinci pomáhá při procesu znovu začleňování do společnosti. Sociální pracovník je tedy v roli toho, kdo pomáhá takovému jedinci při obnově jeho sociálního fungování. Proto by jednou z podmínek sociálního pracovníka mělo být teoretické zázemí sociálních pracovníků.⁴¹

Užívání teorie a znalost oboru v první řadě usnadňuje praxi, protože specifikuje, co se má dělat, jak a proč a pomáhá sociálnímu pracovníku komplexně jedinci porozumět. Teorie není v praxi profesionálních sociálních pracovníků nadbytečným luxusem. Snaha pomáhat lidem bez přesného porozumění jejich potížím, bez znalosti metodických postupů a jejich indikace je nebezpečná. Je nutné, aby praktik z nějaké teorie a odborných znalostí vycházel. Pracovník má odpovědnost za způsob, jakým intervenuje u každého klienta sociálních služeb. Je velký rozdíl, zda se jeho intervence uskutečňují na základě domněnek, pocitů, anebo jedná-li sociální pracovník poučeně na základě odborných znalostí. Nekvalifikovaná pomoc může mít i tragické následky. Známe mnoho případů, kdy dítě odložené v dětském domově čeká na své adoptivní rodiče o několik let déle, než by čekat muselo, protože rozhodující osoby nejsou seznámeny s ničivými důsledky deprivace. V jiných případech, kdy jsou děti v rodinách evidentně týrány, sociální pracovník nemá odvahu podat návrh na předběžné opatření, protože si není vědomi ani právních, ani morálních imperativů situace a neumí určit svou pozici vzhledem k rodině dítěti a společnosti.⁴² Podobných příkladů se v praxi sociálních pracovníků dá najít mnoho a jasně se ukazuje, že teoretická a odborná výbava sociálních pracovníků je nutná a potřebná.

⁴¹ Navrátil, P. In Matoušek, O a kol. Základy sociální práce. Praha : Portál, 2001

⁴² Ibid

6 VLIV PRIMÁRNÍ RODINY NA PARTNERSKÉ VZTAHY

Člověk se naučí mužské a ženské roli ve značné míře od svých rodičů a má tendenci ve vlastním partnerském vztahu či manželství nevědomě model rodiny rodičů opakovat, ať už se mu po stránce vědomé líbil nebo ne. Svoji roli hraje zejména dominance, tj. kdo v rodině rozhodoval a kdo se podroboval.⁴³

Partnerské vztahy jsou složité už pro skutečnost, že se spolu setkávají dvě odlišné osobnosti a pokouší se o zdárné spolufungování. Samotná interakce dvou odlišných osobností přináší napětí. Dochází k onomu procesu, kdy Já se vztahuje k vnějšímu světu, k Ty, ale zároveň jedinec potřebuje stabilní a zdravou identitu, aby sám sebe neztratil a ustál nejen konflikty ve vlastním vnitřním světě, ale právě i s oním Ty. O to složitější bývají partnerské svazky pokud jedinec sám sobě není čitelný, jeho identita je křehká a potýká se s vlastními vnitřními problémy, které se vztahují k nestabilní identitě, nízkému sebehodnocení nebo jakkoliv negativnímu vlastnímu sebepojetí. Dochází, dost často nevědomě, nejen k projekcím obsahu našeho vnitřního nastavení, ale i k tomu, že se projevují naučené mechanismy z primární rodiny. Nehledě na to, že naše vnitřní nastavení (identita) se z konkrétních vztahů s identifikačními vzory utváří.

Vidíme tedy, že jedno od druhého se nedá oddělit. Proto je pro vytvoření relativně zdravého svazku (potažmo nové primární rodiny) natolik důležité, aby jedinec sám měl utvořenou pozitivní, stabilní identitu. Aby vědomě přistupoval ke své osobnosti, což je vlastně základní podmínka individuačního procesu. V procesu sebepoznání, získávání pevné identity a následného fungování v životě primární rodinu není možné obejít. Nopak při zakládání vlastní rodiny, tedy nové primární rodiny, je prospěšné, aby jedinec sám sobě, potažmo vlastnímu backgroundu rozuměl.

⁴³ Stanislav Kratochvíl mluví o tzv. Determinantech vztahu odvozených z primární rodiny. Kratochvíl, S. : Manželská terapie. Praha : Portál, 2005

ZÁVĚR

Téma, které jsem si vybrala ke zpracování diplomové práce je daleko složitější než aby bylo do posledního detailu rozpracováno v této práci. Mým cílem bylo zaměřit se na podstatu vztahových struktur s identifikačními vzory v primární rodině a věřím, že toto se v rámci diplomové práce povedlo. Problematika primární rodiny je hodna větší pozornosti nejen v kruhu pomáhající profese, ale hlavně v celé veřejnosti. Jeden z důvodů proč mě toto téma zajímá a zdá se mi více než důležité je fakt, že vývoj každé lidské osobnosti začíná v podmínkách primární rodiny. Vnitřní identita člověka je do velké míry závislá na podmínkách primární rodiny a na prvotních vztahových strukturách s identifikačními vzory, tedy matkou a otcem. Následné fungování jedince v životě je pak závislé na identitě daného jedince. A vývoj osobnosti, individuace, která trvá po celý život neustále naráží na prostředí primární rodiny ve které se identita jedince utváří. Z toho tedy vyplývá, že pozornost k této problematice je záležitost otevřená a neustále potřebná.

Cílem diplomové práce jak jsem již na začátku uvedla nebylo podat ucelený, vyčerpávající rozbor vývoje lidské identity a identifikovat ty modely primárních rodin, které nenabízejí optimální podmínky. Snažila jsem se zároveň vyhnout terminologii „dobrý“ a „špatný“ z toho důvodu, že složitost a různorodost vývoje lidské identity a individuace jako takové se s těmito výrazy nedá vůbec spojovat.

Individuační proces provází každého jedince po celý život, ať už si toho je či není vědom. Naše osobnost se neustále snaží o integraci všech komponent naší psychiky a nalezení pevné identity sebe samých. Zároveň v neustálé interakci s okolním světem se od sebe vydáváme ke světu vnějšimu a k druhým lidem. Tento proces vycházení ze sebe k druhým lidem a konfrontace s okolním světem vyžaduje mít pevný vlastní střed, stabilní vlastní identitu. Zároveň jsme však

popohánění k seberozvoji. Kombinace vývoje vlastní osobnosti a zároveň pevné, stabilní identity je náročná, ale pro zdravé fungování osobnosti velice důležitá.

Počátek individuace se nachází na začátku našeho života a trvá až do smrti. Aby vůbec tento složitý proces „stát se sám sebou“ mohl začít, potřebujeme mít utvořenou relativně stabilní, pozitivní identitu, abychom se sami v sobě měli o co opřít. Utváření naší identity a následné fungování osobnosti v životě je ve velké míře závislé na podmínkách primární rodiny.

Ne málo příčin životních obtíží jedince leží právě v kořenech primární rodiny. Pokud se jedinec v obtížných situacích rozhodne pro odbornou pomoc, nedá se práce s primární rodinou obejít. Potřeba získání vlastní identity, zorientování se v daném problému, v dané, subjektivně obtížně vnímané, situaci a řeči individuačního procesu o přiblížení se k tomu, kdo opravdu jsem je proces vázaný na stádium ranného vývoje v primární rodině pod vlivem vztahů s našimi identifikačními vzory.

Účelem této práce bylo ukázat a vyzdvihnout význam primární rodiny a primárních vztahových struktur s otcem a matkou, kteří slouží jako identifikační vzor podle kterého se lidská identita utváří. Vzhledem ke složitosti tématu, jsem se zde zaměřila na samotnou podstatu těchto vztahů a pokusila jsem se o vyzdvížení hlavního úkolu mateřské nebo otcovské role ve vztahu k dítěti obou pohlaví.

Oddělené zpracování vývoje identity ženské a vývoje identity mužské má své opodstatnění z hlediska rozdílů a specifík, které se při vývoji vyskytují. Role matky má svá specifika ve vztahu k dítěti stejného pohlaví a také ve vztahu k dítěti opačného pohlaví. To samé se děje s rolí otce. Oddělené zpracování má za úkol vyzdvihnout základní rysy těchto konkrétních vztahů a úkolů, jež která role v utváření identity dítěte má. Vzhledem k pohlaví dítěte a pohlaví identifikačního vzoru se objevují rozdíly, které si zaslouží samostatné zpracování.

Konkrétními kazuistikami jsem se pak pokusila demonstrovat jak primárně negativní, tak primárně pozitivní zabarvení těchto vztahových struktur. Kazuistiky jsem doplnila rozborem, ze kterého by měl být patrný vliv konkrétního vztahu na utváření sebepojetí jedince. Nakonec jsem srovnáním poukázala na fakt, že zdánlivě pozitivní zabarvení primárního vztahu nemusí vést nutně ke konstruktivnímu sebepojetí a naopak zdánlivě negativní zabarvení primárního vztahu nemusí nutně vést k destruktivnímu sebepojetí.

Důkazy toho, jak primární vztahy ovlivňují vývoj identity jedince můžeme nalézt v podstatě kdekoliv. V nejhorší podobě se jedinec vyrůstající v extrémně negativním prostředí ocitá ve složité situaci sebe-odmítání, která se projevuje v různých podobách destruktivního způsobu života.

V těchto různých podobách destruktivního způsobu života můžeme vystopovat kořeny jedince vyrůstající bez jednoho rodiče, nebo dokonce úplně bez primární rodiny v ústavní péči. Samozřejmě ani zde neplatí žádné pravidlo, ale pravděpodobnost, že jedinec "ztracen" sám v sobě a v životě měl podmínky primární rodiny ke zdravému vývoji nedostatečné nebo vůbec žádné je velká.

Problematika dětí, které nemají primární rodinu vůbec nebo žijí v primární rodině zjevně destruktivní (např. týrané děti) je lidsky smutná a vyžadovala by si nejen teoretické bádání, ale hlavně společenky konstruktivní řešení. Z tohoto důvodu role sociálního pracovníka, který téměř denně přichází do kontaktu s různými podobami dysfunkčních rodin je velice důležitá. A sociální pracovník by neměl postrádat odborné znalosti a teoretickou vybavenost ke svému povolání. Mělo by se dbát na to, aby jedinci na okraji společnosti měli při obnově jejich sociálního fungování kvalifikovanou pomoc.

Z pohledu našeho tématu jsem však chtěla v této práci klást důraz na běžně fungující rodinu. Na důležitost "dobrého" fungování běžné primární rodiny, jež je pro vývoj zdravé identity jedince nepostradatelná. Chtěla jsem poukázat na důležitost primárních vztahů s identifikačními vzory, matkou a otcem pro vývoj

lidské identity a demonstrativně rozpracovat hlavní úkoly a vlivy mateřské a otcovské role. Zároveň neopomenout fakt, že vývoj osobnosti není časově ukončen a individuální proces (vývoj k sobě samému) trvá po celý život. Tudíž i s vlivy primární rodiny se dá neustále pracovat a konstruktivně negativní vlivy transformovat. A následně jako rodič být ve střehu nad vlastním vlivem na osobnost dítěte.

Vzhledem ke mému zdůrazňování odpovědné rodičovské role a důležitosti optimálního prostředí pro vývoj jedince jsem k této práci přiložila výzkum z prostředí manželského soužití, ukazující přímý vliv primární rodiny a vztahy s rodiči na aktuální partnerské soužití. Vliv primární rodiny na budoucí partnerské vztahy jedince je zásadní už kvůli tomu, že se tak utváří nová primární rodina. Připomínkou nám může být rok provedení tohoto výzkumu, 1982, avšak ojedinělost výzkumu díky počtu dotazovaných dvojic nám fakt, že primární rodina má na jedince zásadní vliv potvrzuje i přes neaktuálnost dat.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Learyho test zaměřený na vliv primární rodiny na manželství jedinců podle Šípové⁴⁴

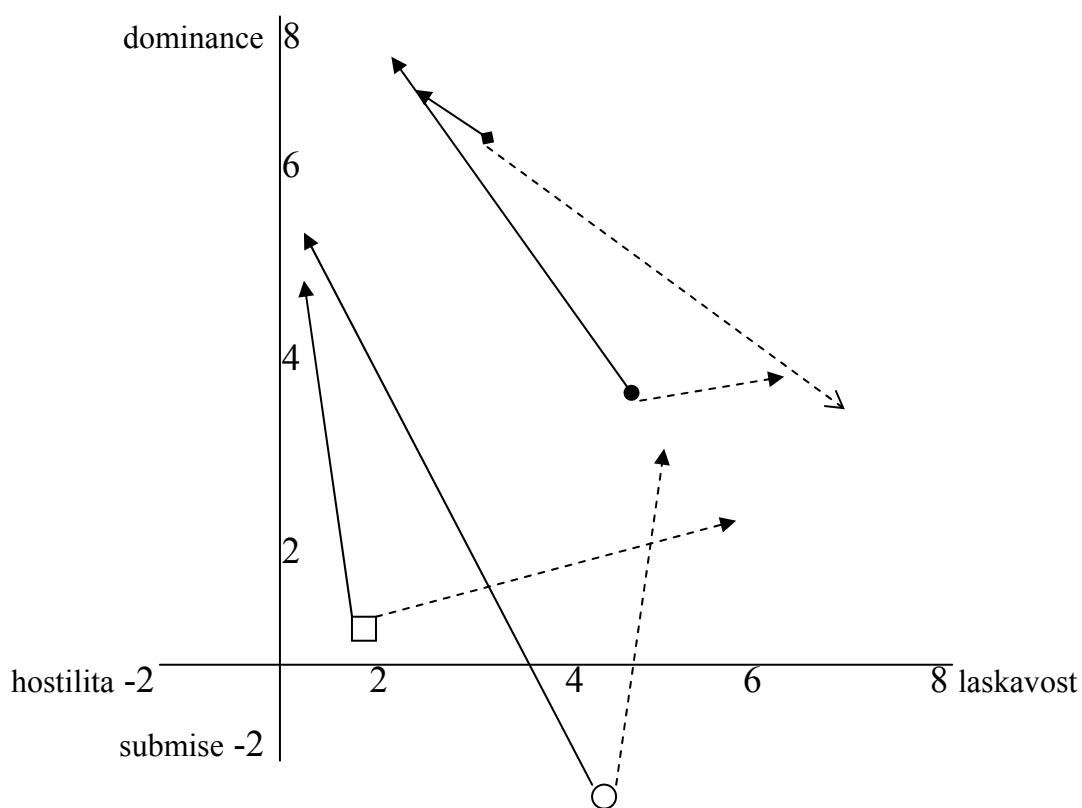
Výsledky testu potvrzují vliv primární rodiny na získané sebehodnocení jedince a praktické důsledky v životě jedince. Learyho test též potvrdil identifikaci jedince mužského pohlaví s postavou otce, u jedince ženského pohlaví identifikace s postavou matky.

V Learyho testu bylo dotazováno 239 spokojených manželství a 650 dvojic, které vyhledaly manželskou poradnu.

Šípová pomocí Learyho testu u 239 spokojených manželství zjistila shodné charakteristické modely u obou manželských partnerů: dominantního, autoritativního, sebevědomého a přitom vlídného otce a méně dominantní, laskavou matku, která má přiměřenou sebedůvěru a dobré postavení v rodině. Manžel se identifikuje se svým otcem, manželka se svou matkou. Manželky hodnotí svého manžela na osách dominance a laskavosti podobně jako své otce, manželé hodnotí své manželky podobně jako své matky. Manželé se vzájemně oceňují správně, mezi jejich sebehodnocením a hodnocením od partnera není významný rozdíl.

U souboru 650 dvojic, které vyhledaly manželskou poradnu, jsou charakteristiky jiné. Partneři se v průměru významně odlišují od obou svých rodičů, tedy nejen rodiče opačného pohlaví, ale i od rodiče téhož pohlaví. Též mezi sebehodnocením a hodnocením od partnera je významný rozdíl (každý je zpravidla druhým hodnocen jako hostilnější a dominantnější, než se na těchto osách hodnotí sám).

⁴⁴ Šípová, I.: Vliv rodičů na vývoj osobnosti a budoucího manželství v hodnotách Learyho testu. Závěrečná zpráva dílčího výzkumného úkolu. Praha, Sexuologický ústav UK, 1982

- muži ze spokojených manželství
- ženy ze spokojených manželství
- muži z konfliktních manželství
- ženy z konfliktních manželství

Obrázek č. 1 Sebehodnocení a hodnocení vlastních rodičů (plná šipka končí v těžišti otce, přerušovaná šipka končí v těžišti matky)

POUŽITÁ LITERATURA

- BADINTEROVÁ, E. O mužské identitě, Praha – Litomyšl: Paseka, 2005
- BOROSSA, J., EMANUEL, R., MOLLON, P., MUSIC, G., SEGAL, J. Témata psychoanalýzy I. Praha: Portál 2002
- CORNEAU, G. Anatomie lásky – vztahy otec – dcera, matka – syn a jejich vliv na budoucí partnerské vztahy. Praha: Portál, 2000
- ČERNÁ, P. Rozvod, otcové a děti. Praha: Eurolex Bohemia, 2001
- DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. a kol. : Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha : Grada, 1995
- ERIKSON, E.H. Životní cyklus rozšířený a dokončený. Praha: LN, 1999
- GRAY, J. Muži jsou z marsu, ženy z venuše. Praha : Práh, 1994
- HORNEY, K. Ženská psychologie. Praha : Triton, 2004
- JUNG, C. G. Člověk a duše. Praha: Academia, 1995
- JUNG. C. G. Duše moderního člověka. Brno: Atlantis, 1994
- JUNG, C. G. Sebrané spisy 9/II – Příspěvky k symbolice bytostného Já. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2003
- KAFKA, F. Dopis otci. Praha : Akropolis, 1996

KAST, V. Otcové – dcery, matky – synové. Praha: Portál 2004

KENNEDY, R., ABEL-HIRSCH, N., PAJACZKOWSKA, C., KAHR, B. Témata psychoanalýzy II. Praha: Portál 2002

KERNBERG, O. F. Normální a patologická láska. Praha: Portál, 1999

KÖHLER, J. Tajemný Zarathustra – biografie Friedricha Nietzscheho. Olomouc : Votobia, 1995

KRATOCHVÍL, S. Manželská terapie. Praha: Portál, 2000

MATĚJČEK, Z. Rodiče a děti. Praha, Avicenum, 1986

MATOUŠEK, O a kol. Základy sociální práce. Praha : Portál, 2001

MAŘÍKOVÁ, H. Muž v rodině. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1999

MÜLLER, L., MÜLLER, A. Slovník analytické psychologie. Praha: Portál, 2006

NAKONEČNÝ, M. Psychologie osobnosti. Praha: Academia, 1995

PONĚŠICKÝ, J. Fenomén ženství a mužství – psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Praha: Triton, 2003

ŘÍČAN, P. Cesta životem. Praha: Pyramida, 1990

SMÉKAL, V., MACEK, P. Utváření a vývoj osobnosti. Brno: Barrister a Principal, 2002

ŠÍPOVÁ, I.: Vliv rodičů na vývoj osobnosti a budoucího manželství v hodnotách Learyho testu. Závěrečná zpráva dílčího výzkumného úkolu. Praha, Sexuologický ústav UK, 1982

VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie. Praha: Portál, 2000

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 1999

VÁGNEROVÁ, M. Základy psychologie. Praha: Karolinum, 2004

WEST, G. K. Dobrodružství psychického vývoje. Praha: Portál, 2002

WILLI, J. Psychologie lásky. Praha: Portál, 2006

YABLONSKÝ, L. Otcové a synové. Praha: Portál, 1990

ZOJA, L. Soumrak otců . Praha : Prostor, 2005